

არსენ ბულმაისიმისძის ჰიმნოგრაფიული მოღვაწეობიდან

(მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილი საგალობლები)

XIII საუკუნის პირველი ნახევრის ერთ-ერთმა უდიდესმა თვალსაჩინო მოღვაწემ, ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესმა, საქართველოს კათალიკოსმა არსენ ბულმაისიმისძემ მდიდარი შემოქმედებითი მემკვიდრეობა დაგვიტოვა. მის კალამს ეკუთვნის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილი საგალობლების ორი ციკლი, წმინდა ნინოსა და წმინდა შიო ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი ჰიმნოგრაფიული კანონები და მცირე ფორმის რამდენიმე საგალობელი. მას გაუგრძელებია იოანე პეტრიწის მიერ დაწყებული მსოფლიო წმიდანთა სათვეო სვინაქსარის გაღებვა, რომელიც შემდეგ XVIII საუკუნეში გაუსრულებია ანტონ კათალიკოსს.

მართალია, არსენ ბულმაისიმისძის პიროვნებისა და შემოქმედებისადმი ყურადღება მრავალგზის გამოუხატავთ ქართველ მეცნიერებს, მაგრამ, სამწუხაროდ, იგი მონოგრაფიული შესწავლის საგანი არ გამხდარა. უფრო მეტიც, მისი მრავალრიცხოვანი და მნიშვნელოვანი ჰიმნოგრაფიული მემკვიდრეობიდან ძალზე მცირე ნაწილია გამოქვეყნებული. მისი საგალობლები სხვადასხვა ხელნაწერშია მიმოფანტული. რომელთაგან ყველაზე მნიშვნელოვანია მისსავე სიცოცხლეში 1233 წელს შედგენილი ხელნაწერი A-85, რომელშიც არსენის საგალობლებთან ერთად დაცულია ძვირფასი ბიბლიოგრაფიული ცნობები როგორც თვით ავტორის, ასევე სხვა ჰიმნოგრაფთა, კერძოდ ტბელ აბუსერისძისა და საბა სვინგელოზის, ჰიმნოგრაფიული მოღვაწეობის შესახებ, და H-1349, ესეც XIII საუკუნისა, რომელშიც საეკლესიო ტიპიკონთან ერთად არსენის წმიდა ნინოსადმი მიძღვნილი საგალობელია მოთავსებული. არსენის ჰიმნოგრაფიული მემკვიდრეობა მეტად პოპულარული ყოფილა XVII—XVIII საუკუნეებში, რადგან მისი საგალობლები შეუტანიათ ამ ხანებში შედგენილ სხვადასხვა რედაქციის სადღესასწაულოებში. რა თქმა უნდა, ეს განპირობებული იყო საგალობელთა განსაკუთრებული ისტორიული და მხატვრული ღირსებებით.

მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი ინტერესი გამოხატა არსენ ბულმაისიმისძის წინამორბედმა ჰიმნოგრაფმა იოანე ანჩელმა, რომელმაც ქება შეასხა ანჩის მაცხოვრის ხელთუქმნელ ხატს და შექმნა უაღრესად მნიშვნელოვანი ჰიმნოგრაფიული კანონი „გალობანი ანჩისხატისანი“. არსენ ბულმაისიმისძემ მარტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელ ხატს მიუძღვნა ორი ჰიმნოგრაფიული კანონი და მცირე ფორმის საგალობლები, რომლებიც მას ვარდან და აბუსერ აბუსერიძეების „შეხუეწითა“ და იძულებით შეუქმნია. ისინი აბუსერისძეთა მესამე ძმას — ტბელს მოუთავსებია A-85 ხელნაწერში, საიდანაც გადაუტანიათ სადღესასწაულოებში, ოღონდ არასრული სახით.

A-85 ხელნაწერში არსენ ბულმაისიმისძის სახელით პირველად მოთავსებულია ლიტურგიკულ-ჰიმნოგრაფიული განგება წარწერით: „უფალო ღალადყავი ხატისა უხილავისაჲ ამავე გალობითა თქუმული არსენი ბულმაისიმისძის“.

7. მაენე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1996, № 1—4.

საგან, ქართლისა კათალიკოზისა“. იგი შედგება რამდენიმე მცირე ფორმის საგალობლისა და ჰიმნოგრაფიული კანონისაგან. ეს უკანასკნელი აკროსტიქულია და ბიბლიოგრაფიულ ცნობას გვაწვდის საგალობლის ავტორისა და ქების ობიექტის შესახებ: „არსენი ვაქებ ხატსა ღმრთეებისასა დღეს“. განგებაში შეტანილ ყოველ მცირე გალობას თავისი ფუნქცია აკისრია, რაზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

განგების პირველი სტიქარონი, „უფალო ღაღადყავის“ სახელწოდებით, სამი ტროპარისაგან შემდგარი, განსაზღვრავს ანტონ მარტომყოფელის მიერ საქართველოში ჩამოტანილი მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის მნიშვნელობას. გამოხატავს სამადლობელს თვით ხატის წინაშე, რომელმაც ღირსყო ქართველთა ერი, რათა აქ დავანებულიყო მის გადასარჩენად, შეწევნად და სიმტკიცედ. ამ სტიქარონის შემდეგ იწყება მეოთხე გვერდის ხმაზე შესასრულებელი მცირე ფორმის საგალობლები. რომელთა ძლისპირები უმეტესად მითითებულია. მათ მოსდევს ჰიმნოგრაფიული კანონი, რომლის შემდეგ ისევ მცირე ფორმის საგალობლებია განთავსებული. როგორც ვხედავთ, ჰიმნოგრაფიულ-ლიტურგიკული განგება საკმაოდ რთული კომპოზიციის მქონე მუსიკალურ-მხატვრული ნაწარმოებია.

არსენ ბულმაისიძის ეს საგალობლები ლიტურგიკული ღვთისმსახურებისათვის არის განკუთვნილი, რასაც ადასტურებს მათი შეტანა საღვთისმეტყველების წიგნებში. საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ჰიმნოგრაფიულ თხზულებათა სახელწოდებები მიუთითებენ მათ ლიტურგიკულ დანიშნულებას, ე. ი. იმას, რომ ისინი გალობით შესასრულებელი მუსიკალურ-ლიტერატურული ნაწარმოებებია. არსენის თხზულებათა სახელწოდებები — 1. „უფალო ღაღადყავი ხატისა უხილავისაჲ ამავე გალობითა თქუმული...“, 2. „თვთძლისპირნი ზესთ გამოთქუმისა კელით უქმნელისა ხატისანი“, 3. „გალობანი წმიდისა შიომხანი“, 4. „გალობანი წმიდისა მოციქულისა ნინოჲსანი“ — ადასტურებენ მათ დანიშნულებას ლიტურგიკული ღვთისმსახურებისათვის. თითოეულ მცირე ფორმის სტიქარონსა და ყოველ კანონს აქვს მითითება, თუ რომელ ხმაზე უნდა შესრულდეს თითოეული მათგანი: მითითებულია აგრეთვე ის ძლისპირი, რომლის მიხედვითაც არის შეთხზული თითოეული გალობა. საგალობელთა წარწერები, A-85 ხელნაწერში მოთავსებული ანდერძ-მინაწერი კრებულის შემდგენლისა გვამცნობენ, რომ პირველი ჰიმნოგრაფიული კანონი, მცირე ფორმის საგალობელთა შორის მოქცეული, არის „ვმასა დ გუჭრდსა გალობითა“ შესასრულებელი ნაწარმოები. მეორე კანონი — „თვთძლისპირნი“ — „მეორის გუჭრდისა“, ანუ „ვმაჲბ გუჭრდი“.

ჰიმნოგრაფიაში სიმღერა-გალობა და თეოლოგიურ-მხატვრული ტექსტი განუყოფელია. ერთი მთლიანობაა. ამიტომ ჰიმნოგრაფიული თხზულების სრულყოფილად შესასწავლად აუცილებელია მისი მუსიკალური რაობისა და ლიტერატურულ-მხატვრული ფენომენის განსაზღვრა. სამწუხაროდ, როგორც მრავალგზისაა შენიშნული სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში, ჯერჯერობით მუსიკალური რაობის განსაზღვრა დაკავშირებულია უდიდეს სირთულეებთან, რადგან არ არის გაშიფრული, გახსნილი ნევმების მნიშვნელობები. არც „ვმის“ მნიშვნელობაა საბოლოოდ დაზუსტებულ-დადგენილი. არის ცდა განსაზღვრისა, მაგრამ იგი უნივერსალური არ ჩანს. რაზეც ქვემოთ გვექნება მსჯელობა. სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში მხოლოდ იმას აღნიშნავენ, რაც შეიმჩნევა ხელნაწერებში: კერძოდ, VIII სუვერენემდე არსებობდა ოთხი ხმა და საგალობლები, რომლებიც კონტაქიონების სახით იყო გავრცელებული. ამ ოთხ ხმაზე იყო გაწყობილი: ეს ის პირიოდა, როდესაც ლოგოსს ენიჭებოდა უპირატესობა მელოსთან შედარებით შესრულებისას. VIII საუ-

ქუნიდან იოანე დამასკელის, ანდრია კრიტელის, კოზმან იერუსალიმელის მოღვაწეობის შედეგად, განსაკუთრებით იოანე დამასკელისა, შემოღებულ იქნა 8 ხმა, რომელთაგან ოთხი ძირითადია და ოთხი დამატებითი (პლაგალური), რომელთაც ძველქართულად „გუერდი“ ეწოდა.

როგორც ცნობილია. ჰიმნოგრაფიულ ნაწარმოებთა მუსიკალურ ფენოზენს, კერძოდ მელოდიას ძლისპირი განსაზღვრავს. ჩანს, ამავე დატვირთვის მქონე უნდა ყოფილიყო „ჰმაა“. ძლისპირი მელოდიის ჰანგისა და მეტრის განმსაზღვრელი უნდა ყოფილიყო, ჰმა კი, როგორც მიუთითებენ, ჰიმნოგრაფიული თხზულების შესრულების რიტმს, ტემპს, დინამიკას განსაზღვრავდა. ამასთან დაკავშირებით ზ. ჭავჭავაძე წერდა: „მუსიკათმცოდნეთა თეორიული და პრაქტიკული კვლევის შედეგად: თითოეული ჰმა არის რამდენიმე მოტივის ჯამი; „ჰმათა“ დასახასიათებლად ყველაზე მნიშვნელოვანია ინტონაციური საწყისი; ერთ „ჰმაში“ დაწერილი საგალობლები აგებულია ერთსა და იმავე ინტონაციურ მასალაზე; კილო (იგივე — „ჰმა“) უპირველესად ესთეტიკური კატეგორიაა. ე. ი. „ჰმა“ ესთეტიკურ მომენტს განსაზღვრავს“¹. მანვე, ე. ბრაუდოს შრომაზე დაყრდნობით, სადაც განსაზღვრულია რვა ხმის საგალობელთა ხასიათი, სცადა ქართული ჰიმნოგრაფიის მონაცემთა გათვალისწინებით „ჰმათა“ სახელწოდებების დადგენა: „ბრაუდოს მიერ დამოწმებული ჰმათა სახელები განსხვავდება ტრადიციული ქართული სახელებისაგან. მათი „გაქართულება“, საფიქრებელია, ასე უნდა მოხდეს:

- ჰმაა ა — დარბაისლური, ამალღებული;
- ჰმაა ბ — შთამბეჭდავი და ძლიერი;
- ჰმაა გ — მოზეიმე (საზეიმო);
- ჰმაა დ — ამალღებული;
- ჰმაა ა გუერდი — სიბრალულის აღმძვრელი. ელეგიური;
- ჰმაა ბ გუერდი — მშვიდი, რელიგიურ-ჭვრეტითი;
- ჰმაა გ გუერდი — მწუხარე (სამწუხარო);
- ჰმაა დ გუერდი — დარბაისლურ-თხრობითი“².

განსვენებულ მკვლევარს საკითხის საბოლოო გადაწყვეტის პრეტენზია არ ჰქონია, მან მხოლოდ ვარაუდი გამოთქვა ე. ბრაუდოს კლასიფიკაციაზე დაყრდნობით და იგი გამოიყენა კიდევ დავით აღმაშენებლის საგალობლის ხმის დასადგენად. ხელნაწერულ მონაცემთა მიხედვით, იგი უნდა შესრულდეს გ გუერდის ხმაზე, ე. ი. სამწუხარო თუ მწუხარე ხასიათი აქვს; ჩვენი აზრით, ტერმინს დაზუსტება სჭირდება. შესაძლოა სამწუხაროს სჯობდეს ტერმინი „სინანულის აღმძვრელი“. ამას დავით აღმაშენებლის საგალობლის ხასიათი ადასტურებს. ოღონდ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მართალია, დავით აღმაშენებლის საგალობელი სინანულის, წუხილის გამოხატველია, მაგრამ იგი გასაოცარი ამალღებული ოპტიმისტური დასასრულით გამოირჩევა, რაც მრავალგზის აღნიშნულა სამეცნიერო ლიტერატურაში.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ არსენ ბულმაისიძის საგალობლები სხვადასხვა ხმაზე შესასრულებელი ჰიმნოგრაფიული თხზულებებია. თუ ზემოთ მოტანილ კლასიფიკაციას დავეყრდნობით, წინასწარვე შეიძლება ითქვას, რომ ძირითადად ემთხვევა საგალობელთა ხასიათი ხმათა მიხედვით განსაზღვრულ ხასიათს. საგალობლის წარწერიდან და ანდერძ-მინაწეროდაც ცნობილია, რომ „უფალო ღაღადყავი“ შესასრულებელია დ გუერდის ხმაზე, ე. ი. იგი დარ-

1 ზ. ჭავჭავაძე, ლიტერატურისმცოდნეობა, კრიტიკა, ტფ., 1923, გვ. 29.

2 იქვე, გვ. 30.

ბაისლურ-თხრობითია. მუსიკის ხასიათის კვალი უთუოდ ვლინდება ნაწარმოების ლიტერატურული ტექსტის ხასიათში და საგალობლის ძირითადი ნაწილი, როგორც ლიტერატურულ-მხატვრული თხზულება, რომელზეც გალობა უნდა შესრულდეს, სწორედ დარბაისლურ-თხრობითია. „უფალო ღაღადყავი“, „სხუანი“ „მ სასწაულის“ ძლისპირით, წარდგომის ბოლო ტროპარიც და გუერდისაა, მთელი ჰიმნოგრაფიული კანონიც და გუერდის ხმაზე, შესასრულებელი ნაწარმოებებია და ისინი მართლაც თხრობას შეიცავენ მაცხოვრის ხელთუქმნელ ხატის ანტონის მიერ საქართველოში ჩამოტანის შესახებ. მეორე „სხუანი: დ: მკნეონი“, „მჭდომარე“, „სიბრძნე“, „ედემი“, „სტიქარონნი ნათელი ნათლისაგან“, „არაა დააკლდი“, „დღეს ქრისტე“ — და ჯმაზე შესასრულებელია, ე. ი. ამალლებული სტილისაა, რასაც ტექსტებზე დაკვირვებაც ადასტურებს. „კონდაკი“ და ხმისაა, ე. ი. ამალლებული სტილისა. „წარდგომაში“ სამი ტროპარია, ერთი ბ ხმაზე შესასრულებელი, ე. ი. შთამბეჭდავი და ძლიერი ხმით შესასრულებელი, ამავე ფუნქციით დატვირთული ჩანს ლიტერატურული ტექსტიც, მეორე ტროპარი გ ხმაზე, შესასრულებელია — მოზეიმე თუ საზეიჰო; მართლაც, მასში ფერისცვალების ეპიზოდია ასახული, ქრისტიანობის ერთ-ერთი უდიდესი დღესასწაულის შესაფერი ამალლებული საზეიმო განწყობილებით გამოხატული. საგალობლის თემა განაპირობებს მსმენელსა თუ მკითხველში საზეიმო განწყობილების აღძვრას. მესამე ტროპარი კი არის და გუერდის ხმისა, დარბაისლურ-თხრობითი, რაც ტექსტსაც ემჩნევა.

კანონის შემდეგ მოთავსებულ მცირე ფორმის საგალობლებს, აქვთ წარწერა, რომ ისინი ა გუერდის ხმისაა, ე. ი. ბრაუდოსა და ზ. ჭავჭავაძის კლასიფიკაციით, ელეგიური, სიბრალულის აღმძვრელი. თვით გალობებზე დაკვირვება კი აჩვენებს, რომ ისინი არაა ელეგიური ხასიათისა, პირიქით, ამალლებული სტილით დაწერილი გალობებია. ამ ფაქტმა გვაფიქრებინა, რომ ხსენებული კლასიფიკაცია ხმებისა არ არის უნივერსალური. თუმცა აქვე შევნიშნავთ, რომ ჩვენ მხოლოდ ლიტერატურული მასალის გათვალისწინებით შეგვიძლია მსჯელობა, რადგან მუსიკალური ფენომენის გამოუცნობლობა და შეუსწავლელობა არ იძლევა საკითხის უფრო დეტალური განხილვის საშუალებას.

საგალობელი, როგორც მუსიკალურ-ლიტერატურული ნაწარმოები, შესასწავლია კომპოზიციური თვალსაზრისით, ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს არსენ ბულმაისიმისძის ყველა საგალობელი. მაგრამ მათ შორის გამოსარჩევია ჰიმნოგრაფიულ-ლიტურგიკული განგება, რომელიც იწყება „უფალო ღაღადყავის“ სტიქარონით და მთავრდება „ნათელი ნათლისაგან“ ძლისპირიანი ტროპარით: საგანგებო მსჯელობის საგნად მიგვაჩნია ჰიმნოგრაფიულ კანონს დართული გალობა „აქებდითას“ სახელწოდებით, რომელსაც წინ უძღვის ერთტროპარიანი „გამოავლინე“.

სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ „გამოავლინესა“ და „აქებდითას“ დართვა ჰიმნოგრაფიული კანონისათვის იადგართა და თვენთა აღმოსავლურ, კერძოდ სინურ და იერუსალიმურ რედაქციებს ახასიათებთ. „აქებდითას“ თემატურად გალობანს აგრძელებს. მისი „თემატური საფუძველია ხსენების საგანი, დღესასწაულის შინაარსი, ფუძე-ფსალმუნების მოგონებას ინახავს სახელწოდება და, რასაკვირველია, ტექსტის წიად-კერძო, მიღმური პლასტები“⁴. მის შექმნას განაპირობებს ბოლო გალობების ხასიათი — სიხარულისა და ხოტბის გამომხატველი, რითაც ისინი ერთმანეთთან ახლოს დგანან. ამავე ხასიათისაა „აქებდითას“. რომელიც უმეტესად არასრულ ვა-

³ ლ. კვირიკაშვილი, ჰიმნოგრაფიული კანონის კომპოზიცია, თბილისი, 1982, გვ. 45—46.

⁴ იქვე, გვ. 47.

ლობებს ან მეორე გალობის გარეშე შექმნილ კანონს ახლავს. ხშირად მონაწილეობს აკროსტიქში. თუ გალობანი აკროსტიქულია. ან თავად ქმნის აკროსტიქს, ასეთი შემთხვევა იშვიათია. არსენ ბულმაისიმისძესთან იგი არ მონაწილეობს აკროსტიქში, რაც გვაფარაუდებინებს, რომ იგი მეორე გალობის სანაცვლოდ არ შეუქმნია ავტორს. მაგრამ კომპოზიციურად კი იგი ერწყმის რვა გალობას, ავსებს და აარულებს კანონს. ლ. კვირიკაშვილის თვალსაზრისით: „ვიდრე მიქაელ მოდრეკილი და მისი თანამდგომი გალობის-მოქმედნი ძველ ხელნაწერებში მოპოვებული თუ ახლად შეთხზული მეორე ოდებით კანონთა შევსებას დაიწყებდნენ, „აქებდითსა ზედა“ დასდებლებით მოხდა უარყოფილი (მეორე) გალობის ერთგვარი კომპენსაცია. კვლავ განხორციელდა კანონში იდეა უმაღლესი მეტრისა — რიცხვისა, რომელსაც მხოლოდ აღწევენ (არ აღემატებიან) ერთეულები, ათეულები, ასეულები“⁵.

როგორც ცნობილია. „აქებდითსა“ ცისკრის განგების შემადგენელი ელემენტია. ხოლო „უფალო ღალადყავი“ — მწუხრისა, კანონი კი ცისკრის განგების ძირითადი ნაწილია. აქედან გამომდინარე. „აქებდითსა“ თითქმის შეერწყა ჰიმნოგრაფიულ კანონს ამ უანრის განვითარების ადრეულ ეტაპზე. X საუკუნეში ქართველმა ჰიმნოგრაფებმა კანონებსა და არასრულ გალობებში აღადგინეს მეორე გალობა „მოიხილესა“, ხოლო იოანე მინჩხმა „მოიხილესას“ მთელი ციკლი შექმნა. არსენ ბულმაისიმისძისათვის ეს ეტაპები ქართული ჰიმნოგრაფიისა, ცხადია, ცნობილი იყო. მას შეეძლო არჩევანი გაეკეთებინა და კანონი შეექმნა მეორე გალობის აღდგენით ან „აქებდითსას“ დართვით. მან დაურთო „აქებდითსა“; საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ჰიმნოგრაფიულ-ლიტურგიკულ განგებას, ზემოთაც აღვნიშნეთ, იწყებს სტიქარონით „უფალო ღალადყავი“, რაც იმის მაუწყებელია, რომ ავტორი ყოველ მცირე გალობას თავის მხატვრულ-კომპოზიციურ ფუნქციას აკისრებს. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ „აქებდითსა“ მეორე გალობის სანაცვლოდ შექმნილი არ არის, იგი თავისი ხასიათით, თემატიკით კანონის ერთ-ერთი შემავსებელია, ისევე როგორც მის შემდეგ მოთავსებული სტიქარონი ძლისპირით „მ სასწაული“. ერთი მხრივ, არსენ ბულმაისიმისძემ კომპოზიციურად სრულყო ჰიმნოგრაფიული კანონი, ხოლო, მეორე მხრივ, აკროსტიქში არ მიაღებინა მონაწილეობა „აქებდითსას“. რითაც გამოხატა თავისი დამოკიდებულება ქართულ-ბიზანტიური ჰიმნოგრაფიული ტრადიციისადმი, რომლის მიხედვის ჰიმნოგრაფიული კანონის კომპოზიცია ხელშეუხებელია, იქნება თუ არა მასში მეორე გალობა. აქვე აღვნიშნავთ, რომ არსენ ბულმაისიმისძის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილ მეორე ჰიმნოგრაფიულ კანონს. ასევე წმიდანინოსა და წმიდა შიო მღვიმელისადმი მიძღვნილ ჰიმნოგრაფიულ კანონებს არა აქვთ მეორე გალობა; მათ არც „გამოავლინე“ და „აქებდითსა“ ერთვით, რაც მიგვივითებს ჰიმნოგრაფის მკაცრ დამოკიდებულებას ჰიმნოგრაფიული კანონის კომპოზიციის ურღვევობისადმი. ვფიქრობთ, მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილი პირველი ჰიმნოგრაფიული კანონისათვის „აქებდითსას“ დართვა ლიტურგიკული აუცილებლობით უნდა ყოფილიყო განპირობებული. ამ ვარაუდის საფუძველს იძლევა ის ფაქტი, რომ შიო მღვიმელისადმი მიძღვნილ საგალობელში VI გალობის შემდეგ ჩართულია „იბაკოა“ და „იკოსი“, რომლებიც, ჩვეულებრივ, სრულდება კანონის მეექვსე გალობის შემდეგ. მაგრამ ჰიმნოგრაფიული კანონის შემადგენელი ნაწილი არ არის.

როგორც აღვნიშნეთ, ეს ჰიმნოგრაფიული განგება საკმაოდ რთული კომპოზიციის მქონე მუსიკალურ-ლიტერატურული ნაწარმოებია, რომელშიც ჰიმ-

ნოვგრაფიისათვის იამახასიათებელი მკვერმეტყველური მალაღფარდოვნებით, ამალღებული სტილით, ზეაწეული ინტონაციით, ბიბლიურ-ევანგელური მხატვრული აქსესუარით, სიმბოლოებითა და ალეგორიებით გადმოცემულია ძირითადი სათქმელი: საქართველო, რომელიც ბიზანტიის შემდეგ გამოირჩა ღვთისაგან, გახდა ღირსი უფლის ხელთუქმნელი ხატის დავანებისა; სწორედ მან მოიპოვა ანტონ მარტომყოფელის ხელით „სიმდიდრედ წარუპარველად“ მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი, ხატი ქრისტესი, რომელიც მისმა მოწაფეებმა ღვთაებრივი სახით იხილეს თაბორის მთაზე მისი ფერისცვალებისას.

არსენ ბულმაისიმისძის მეორე საგალობელიც, „თვთღლისპირნი ზესთ გამოთქუმისა ველით უქმნელისა ხატისანი, ესეცა არსენისგანვე თქუმულნი, კათალიკოზისა“, ჰიმნოგრაფიული კანონია, რომლის „პიროვანნი საქცეენი“ ფსალმუნისაგან „აღმოტფრნა“ ავტორმა. ჩვენს ნაშრომში ორივე საგალობელი ერთადაა განხილული, რადგან ჰიმნოგრაფმა ისინი ერთსა და იმავე თემას მიუძღვნა.

არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლებს აქვთ როგორც ლიტერატურულ-მხატვრული, ისე ისტორიული მნიშვნელობა, რადგან ისინი საგულისხმო და მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდიან ქართული მწერლობისა და საქართველოს ისტორიის ზოგიერთ საკითხთან დაკავშირებით. კერძოდ, ისინი არკვევენ მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის საქართველოში ჩამოსვენების მიზეზს. არსენ ბულმაისიმისძე საბა სვინგელოზთან ერთად ასახავს ხატის საქართველოში ანტონ მარტომყოფელის მიერ ჩამოყვანის ვერსიას. განსხვავებით იოანე ანჩელისაგან, რომლის საგალობელი „გალობანი ანჩისხატისანი“ ასახავს ხელთუქმნელი ხატის ანდრია პირველწოდებულის მიერ ჩამოსვენების ვერსიას. მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის ისტორიას საფუძვლად დაედო უფლისა და ედესიის მეფის ავგაროზის მიმოწერა, რომლის რამდენიმე ვერსია არსებობს და რომლებიც ქართულად ითარგმნა XI—XII საუკუნეებში. ამ მიმოწერის თანახმად, იესო ქრისტეს ვნების შემდეგ უნდა გადასცემოდა ავგაროზს მანდილი, რომელზეც ქრისტეს ხატება იყო აღბეჭდილი. არსენ ბულმაისიმისძე, ცხადია, იცნობდა ქართულ და უცხოურ წყაროებში დაცულ ცნობებს. მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის შესახებ ცნობებს გვაწვდიან ევსევი კესარიელი, პროკოფი კესარიელი, ევაგრე, იოანე დამასკელი, გიორგი სინკელი, თეოდორე სტუდიელი, მოსე ხორენელი, კონსტანტინე პორფიროგენეტი.

არ შეიძლება ორიოდ სიტყვით არ აღვნიშნოთ „ანტონ მარტომყოფელის ცხოვრების“ წარმომავლობის შესახებ ჩვენს ს. მეცნიერო ლიტერატურაში არსებული თვალსაზრისი. რომ იგი ჩვენამდე გვიანდელი და ისიც სვინაქსარული რედაქციითაა შემონახული. ე. ვაბიძაშვილის გამოკვლევის თანახმად, იგი შექმნილია არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლების შეთხზვის შემდეგ, რადგან მას აშკარად ემჩნევა ხსენებულ საგალობელთა გავლენა. ამასთან, იგი შექმნილი არ არის ვახტანგის სწავლულ კაცთა კომისიის მიერ, იგი მანამდეა ჩამოყალიბებული.

არსენ ბულმაისიმისძის მარტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელ ხატს ეძღვნება მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის იკონოგრაფიული ტიპი, ჩამოყალიბებული IV—V საუკუნეებში სირიასა და პალესტინაში. არის მაცხოვრის თავის გამოსახულება უბიუსტოდ, ორ ნაწნავად შუაზე გაყოფილი თმებით და მოგრძო წვერ-ულვაშით. მას ჰიმნოგრაფიულ თხზულებებში „ხატი განკაცებისა“, „პიოი ღმრთისა“, „ედესის ხატი“ ჰქვია. გადმოცემის თანახმად, იგი არის

6 ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, IV, გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ე. ვაბიძაშვილმა, თბილისი, 1968, გვ. 218—225.

ედესის მაცხოვრის განთქმული „ხელთუქმელი“ ხატი. ტილოზე. ახუ მანდილზე. გადატანილი, რომელსაც „ხატი მანდილისა“ ეწოდებოდა.

არსენ ბულმაისიძის საგალობელთა მიხედვით, რომელიც უფლისა და მეფე ავგაროზის მიმოწერის აპოკრიფულ ტექსტს ემყარება, ავგაროზს მაცხოვარმა გაუგზავნა მანდილზე. ახუ ტილოზე აღბეჭდილი თავისი ხატება. ქრისტეს ნების თანახმად, თადეოზ მოციქულმა. ზოგი ვერსიით — მასთან ერთად თომა მოციქულიც იყო, ქრისტეს ვნების შემდეგ წაიღო ედესიაში. გზად მიმავალმა ღამე იეროპოლისში გაათია, სადაც სიფრთხილის გამო მანდილი ორ კეცს შუა შეუნახავს. მეორე დღეს ნახეს, რომ მანდილიდან კეცზეც გადასულიყო მაცხოვრის სახე. სწორედ ამ კეცმა მოაღწია საქართველოში. ავგაროზის სიცოცხლეში მანდილს, რომელზეც ღვთის ხატება იყო აღბეჭდილი, უფრთხილდებოდნენ და იცავდნენ სხვა რჩულის წარმომადგენელთაგან, აგრეთვე მწვალებელთაგან, რომელნიც ქრისტიანობას ბრძოდნენ. ჰიმნოგრაფის სიტყვით, „ეძვნებოდნენ“. ქრისტიანობის წინააღმდეგ ბრძოლა განააკუთრებთ მწვავედ წარიმართა III—IV საუკუნეებში. რა დროიდანაც იგი უკვე სახელმწიფოებრივ რელიგიად ჩამოყალიბდა და ვამოცხადდა რომის იმპერიაში (313 წლის მილანის ედიქტი, 325 წლის ნიკეის I მსოფლიო საეკლ. კრება). მას მიჰყვნენ მცირე აზიისა და მის მიმდებარე ტერიტორიებზე არსებული სახელმწიფოები. ეს ის პერიოდია, როდესაც ბრძოლა მიმდინარეობდა სხვადასხვა ერესის წინააღმდეგ. კერძოდ არიანობისა და ნესტორიანობის წინააღმდეგ. მწვავე იყო ბრძოლა VIII—IX საუკუნეებშიც. ხატმებრძოლეობის ხანაში. სწორედ ამ რელიგიური ბრძოლის ანარეკლი გ. მოსკვივის არსენ ბულმაისიძის მარტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმელი ხატისადმი მიძღვნილ საგალობლებში. III—IV საუკუნეების ბრძოლისას ედესია ამ რელიგიურ წინააღმდეგობათა ერთ-ერთი ცენტრალური მხარე იყო. ედესიაში კი ინახებოდა ქრისტეს მოციქულის თადეოზის მიერ ჩატანილი მანდილზე აღბეჭდილი ხატება ღვთისა, საქარო და აუცილებელი იყო მისი განთქმული ხატება ღვთისმბრძოლთაგან. ამიტომ მოვიდა შუამდინარეთიდან მამა ანტონი, რომელმაც იეროპოლიდან (ე. ი. იეროპოლისიდან) მანდილიდან კეცზე, ახუ თიხაზე, გადასული ხატება ღვთისა გამოიტაცა ნესტორიანულთა ხელთაგან და საქართველოში წამოიღო. ასურელ მამათა „ცხორებებს“ მიხედვით, ანტონი საქართველოში VI საუკუნეში მოვიდა. აქედან გამომდინარე, არსენ ბულმაისიძის საგალობლების მონაცემთა გათვალისწინებით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მაცხოვრის ხელთუქმელი ხატის პირველსახეს, პროტოტიპს, კეცზე დატვიფრულ ხატებას საქართველოში VI საუკუნეში მოუღწევია. ამავე ვერსიას ასახავს საბა სვინგელოზის საგალობელიც. რაც შეეხება მანდილს, მაცხოვრის ხატების პირველსახეს, დედანს, იგი კონსტანტინოპოლში მოხვედრილ და 944 წლიდან დაწესდა კიდეც 16 (29) აგვისტოს ხელთუქმელი ხატი, დღესასწაული, რომელსაც მთელი მართლმადიდებლური სამყარო აღნიშნავს.

არსენ ბულმაისიძის შესუქმნის ძეგლები, საგალობლები სპეციალურად ხელთუქმელი ხატის ედესიიდან კონსტანტინოპოლს გადასვენების დღესასწაულისათვის, ე. ი. 16 (29) აგვისტოსათვის, ამასთან, ხელნაწირობა აღნიშნულია, რომ საგალობლები შეიძლება შესრულდეს ანტონ მარტომყოფელის ხსენების დღეს იანვარში და აგრეთვე ფერისცვალების დღესასწაულზე. რადგან საგალობლებში მაცხოვრის ხელთუქმელი ხატის საქართველოში ჩამოსვენება შედარებულია უფლის ფერისცვალებასთან თაბორის მთაზე, როცა იესო ქრისტე თავის სამ მოწაფეს მოსე და ელია წინასწარმეტყველებთან ერთად ღვთაებრივი სახით გამოუჩნდა: არსენი ახსნა-განმარტება, იძლევა, ხელთუქმელი ხა-

ტის ადგილმდებარეობის შესახებ. მან აღნიშნა, რომ „ქალაქთა მზემან (ე. ი. კონსტანტინოპოლმა) ტილომ, ხოლო ქართლმან კეცი დაიბკვდრა სიმდიდრედ საცხოვრებელად“. მარტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი სასწაულთმოქმედი იყო და მასზე მოგვითხრობს ჟამთააღმწერლის „ასწლოვანი მატინე“. თუ როგორ სასწაულებრივად განკურნა ხატმა დაავადებული ულუ დავითი: „და ვითარ მოეახლა მარტომყოფსა, მივიდა ხატსა მას: კელითუქმარსა, რომელი თვთ გამოისახა ტილოსა ხატისა მიერ, კეცსა ზედა. მოყვანება ბრძანა მარტომყოფისა ხატისა, და ევედრა ცრემლითა და შეუვრდა და განკურნა, ვითარ უფლისა მიერ განკურნებული ცხედარსა ზედა მდებარე“⁸. მეორედაც შესთხოვა განკურნება ამავე ხატს დავით ლაშასძემ, მაგრამ, რაკი ღვთისმსახურებას არ მისდევდა და მისი მეფობისას ეკლესიურმა ცხოვრებამ რღვევა იწყო, ღმერთმა მას წყალობის ხელი ააღო და მეორედ არ აღუსრულა თხოვნა: „და მგზავრმომავალსა მეფესა შეედვა საღმობა მუცლისა, და ვითარ მკურნალთა ვერ უძლეს კურნებად, მაშინ ევედრა ხატსა მას მარტომყოფისასა, და მივიდა მის წინაშე, ვითარ ჩუეულ იყო, რამეთუ პირველ ამისსა მუცლისა სნეულებითა შეპყრობილ იყო და, ვითარ მკუდარი, იღვა უსიტყუოდ, და აღედგინა ხატსა ვორცშესხმულისა ღმრთისასა. ხოლო აწ არღარა პოვა ლხინება ამისთვის, რამეთუ მოაკლო ღმრთის მსახურება და იწყო რღუევად საყდართა და შლად, ამისთვის აღიღო ღმერთმან კელი წყალობისა, და პირველ წელთა მოკუდა ძე მისი პირმშო, გიორგი, სიკეთეაღმატებულ, და აქა მიიკვალა დავითცა მწუხარებითა ძისათა“⁹.

არსენ ბულმაისიძისძის საგალობლებში არეკლილია ბიბლიურ-ევეანგელური მოტივები და ქრისტეს მოვლინების წინასწარგანზრახულებები, რომლებიც განსაკუთრებული ფუნქციითაა დატვირთული ხელთუქმნელი ხატის შესაქებად. საამისოდ მას მოხმობილი აქვს ბიბლიური ეპიზოდები მათველის შეუწველობის შესახებ (გამოსლ. 3, 2—6), ზაქარიას წინასწარმეტყველების შესახებ (ზაქ. 9,9), ესაიას წინასწარმეტყველების შესახებ ქალწულისაგან მაცხოვრის შობის თაობაზე (ესაია, 7, 14).

როგორც ცნობილია, ჰერმეტიკული კანონის პირველი გალობა ეძღვნება ღვთის სამადლობელს, როდესაც ღმერთმა ეგვიპტელთა დევნიდან იხსნა ებრაელი ერი, გააპო მეწამული ზღვა და ებრაელები სამშვიდობოს გაიყვანა, ხოლო მათი მღევარი ეგვიპტელები დაანთქა მეწამულ ზღვაში. არსენის „თვთ-ძლისპირნის“ პირველი გალობაც სწორედ ამ ბიბლიური მოტივით იწყება და იგი მთელ საგალობელს წარმართავს იდეურ-მხატვრულად. პირველივე ტროპარი ღვთის შეწევის იმედს აღძრავს მსმენელსა თუ მკითხველში: „მოზარდმან პირველ ვმელქმნილმან ცემით უჩუჭველი, კბელი მზისა რხილველ ყო სავალად ისრაილისათვის, ხოლო დამფარველმან ფარაოეთმან, დაერი ღმრთისად გასნილი დაღადებდა ესრეთ: მკსნელსა ჩუენსა ცხოველსა საუკუნომ გალობამ“ (A-85, 285r). აქ მინიშნებულია მოსეს მიერ ღვთის ნებითა და დახმარებით მეწამულ ზღვაში ებრაელთა გაყვანა.

მოსე წინასწარმეტყველს არსენ ბულმაისიძისძე ამავე კანონის მეექვსე გალობაშიც ახსენებს და მნიშვნელოვან ბიბლიურ ეპიზოდს წარმოაჩენს სახეთა პარალელიზმის გამოყენებით: „დიდმან მოსე გუჭლი რამ აღამალლა ოდეს-მე საკურნებელად წამლიანთაგან კბენილთა, რომელი მიმხედველთა არა განაცრუებდა. რაოდენ ქრისტეს ხატი კმა ეყოს სარწმუნოებითა სრულითა მის-დამი მიმხედველთა მრჩობლ საკურნებელად“ (289 r-v). რიცხვითა წიგნი

⁸ ჟამთააღმწერელი, ასწლოვანი მატინე, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო რ. კიკნაძემ, თბილისი, 1987, გვ. 142.

⁹ იქვე, გვ. 156.

მოგვიხსრობს, როგორ განუდგნენ ისრაელელები ღმერთს და გმობდნენ მას. რადგან უდაბნოში მძიმე ცხოვრება ხვდათ წილად, მოსეს უსაყვედურებდნენ; ყოველივე ამის გამო უფალმა დასაჯა ისინი და მოუვლინა შხამიანი გველები, რომლებიც კბენდნენ ებრაელებს და ასე იხოცებოდნენ. მალე მიხვდნენ თავიანთ შეცოდებას, აღიარეს მოსეს წინაშე და სთხოვეს, რომ ეშველა მათთვის, ეკისრა შუამდგომლობა უფლის წინაშე. უფლის რჩევით მოსემ უდაბნოში აღმართა სპილენძის (რვალის) გველი, დაკბენილი რწმენით თუ შეხედავდა მას, აღარ კვდებოდა, იკურნებოდა (რიცხ. 21, 4—9). არსენ ბულმაისიძისძე მოსესა და რვალის გველის პარალელური სახის მოხმობით ქადაგებს, რომ მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი მის მიმხედველთ, ე. ი. ჭეშმარიტი ქრისტიანობის აღმსარებელთ, სულისა და ხორცის მკურნალად მოევლინება. ამ ბიბლიურ ეპიზოდს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ხატთაყვანისმცემელთათვის, რადგან იგი არის დასაბამი, ერთ-ერთი პირველი პარადიგმა ხატთაყვანისცემისა. ასევე მნიშვნელოვანია გამოსლვათა წიგნის ის მონაკვეთი, სადაც გამომსახველობით საშუალებებზეა საუბარი (გამოსლ. 25, 18—22): ნათქვამია, რომ ძველ აღთქმაშიც არის დაშვებული ქერუბიმთა გამოსახვა. იგი გამოსახული იყო აღთქმის კიდობანზე. ისიც ცნობილია, რომ სოლომონის ტაძარშიც იყო ქერუბიმთა გამოსახულებები. წმიდა ღვთისმეტყველი მამები ამ ეპიზოდებს იყენებდნენ ხატმებრძოლთა წინააღმდეგ და მოჰყავდათ იოანეს სახარების სიტყვები: „და ვითარცა-იგი მოსე აღამალა გუელი უდაბნოს, ეგრეთ ჯერ არს ამაღლებამ ძისა კაცისაჲ, რაჲთა ყოველსა რომელსა ჰრწმენეს იგი, არა წარწყმდეს, არამედ აქუნდეს ცხოვრებაჲ საუკუნოჲ“ (იოანე, 3, 14—15). ქერუბიმთა გამოსახულებებზე მინიშნებასთან ერთად ეს იყო ერთ-ერთი მტკიცე არგუმენტი ხატთაყვანისმცემლებისა ხატმებრძოლთა წინააღმდეგ.

კომნოგრაფი ყურადღებას ამახვილებს ადამის მიერ ჩადენილ ცოდვაზე: „ჴმად ფერჯთა შენთაჲ ესმა რაჲ ადამს, მოესწავა, მკსნელო, განკაცებაჲ შენი, აღსასრულსა ჟამთასა ცთომილთათჳს, რომელი სხუა დასაბამ მექმნა. და კუალად რაჲ უხრწნელ მყავ, მომანიჴე ხატი კაცებისაჲ შენისაჲ თაყუანისსაცემელი“ (286 v). პირველცოდვის შედეგად მიიღო ადამიანმა ხრწნადი ბუნება. ხოლო მაცხოვრის განკაცებით კვლავ უხრწნელება შეიძინა: ღმერთმა თაყვანისსაცემად აჩუქა კაცთა მოდგმას თავისი განკაცების ხატი. ადამის ხსენება შემთხვევითი არ არის, კომნოგრაფი მსმენელსა თუ მკითხველს შეახსენებს, რომ კაცობრიობას დაუდგა ცოდვათაგან განწმენდის ჟამი, ცთომილების ჟამი დასრულდა, განწმენდას დაედო დასაბამი, რომელიც მაცხოვრის განკაცებიდან მომდინარეობს. ვინაიდან მონიხ ხატით გამოჩნდა, ღმერთი დამდაბლდა, რათა ადამიანური ბუნება განახლებულიყო, გასულიერებულიყო, განღმრთობის შესაძლებლობა მისცემოდა. ღმერთი განკაცდა და განსხეულდა არა ლიტონად, უბრალოდ, არამედ კაცთა, ადამიანთა სახსნელად. ღმერთმა ადამიანს ედემში მიუჩინა ადგილი, მან კი დაივიწყა მისთვის ბოძებული საკეთე და გაიხრწნა, ზაგრამ ღმერთის სიკეთე და სიყვარული თავისი შექმნილისადმი განუზომელია, რის გამოც მიიღო მან „მონისა ხატი“ და მოევლინა ქვეყანას ადამიანის სულის გადასარჩენად: „მინებე რაჲ შენ მე მცირედ სოფლად, ედემს შინა დადგინებულმან უხრწნელად, განვხრწენ მოცემული ჩემდა. ხოლო შენ, თჳსსა მპყრობმან, უცვალებელად მონისა მორფი შთაიკვ და კუალად უხრწნელ მყავ. ამისთჳსცა მას თაყუანის-ვსცემ, ქველის მოქმედო“ (285v). არსენ ბულმაისიძისძემ თავად იტვირთა პირველქმნილი, ედემს დადგინებული ადამიანის პირველცოდვა, საერთოდ მთელი კაცობრიობის ცოდვები, რაც მის უდიდეს პიროვნულ პასუხისმგებლობას ადასტურებს. ამ მხრივ მას მეტად ღირსეული წინამორბედი და მისაბამი მაგალითი ჰყავდა დავით აღმაშენებლის სახით.

მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილ მეორე ჰიმნოგრაფიულ კანონში, „თვთღლისპირნში“, არსენ ბულმაისიმისძემ გამოიყენა კიდევ ერთი სანტერესო ბიბლიური მოტივი. ესაა ვეშაპის მუცელში მყოფი იონა წინასწარმეტყველის ვედრება ღვთისადმი, რომელმაც შეისმინა მისი და იხსნა განსაცდელისაგან. (იონა, 2, 3—10): „საკრველად ტვრთულ იქმნა რაჲ დიდი იგი წინასწარმეტყუელი მუცლითა ვეშაპისაჲთა. ემობდა: მივსენ, მ ღმერთო, მსწრაფლ განარინე იგი და მეცა გივმობ შენ, მაცხოვარო ჩემო, მივსენ ქუცსკნელისა ჯოჯოხეთისა მათ ჰწარეთა განმცხნელთა საკრველთაჲთ“ (289r). ჰიმნოგრაფს იონას თემის წამოწევით სულის ხსნის, გადარჩენის იდეა აქვს ნაგულისხმევი; როგორც იონას წინასწარმეტყველებაშია მოთხრობილი, იონა სამი დღე იყო ვეშაპის მუცელში და იგი აღდგომის პარადიგმად არის მიჩნეული წმიდა მამათა მიერ. არსენ ბულმაისიმისძისაგან მაცხოვრისადმი მიმართვა არის ავტორის სულიერი სიმაღლის, ზნეობრივი სისრულის გამოხატულება. მართალია, იგი მხოლოდითი რიცხვის ფორმით მიმართავს ქრისტეს. მაგრამ ეს არის არა რომელიმე პიროვნების, კონკრეტული სუბიექტის დამოკიდებულება ღმერთისადმი, არამედ პიროვნებაში გაერთიანებული მთელი საზოგადოებისა, მთელი კაცობრიობისა, ჩვენამდე მოღწეული ისტორიული დოკუმენტების მიხედვით, არსენ ბულმაისიმისძე ერთ-ერთი გამოჩენილი და ფრიად ღირსეული პიროვნება იყო, თანამედროვენი მის აზრსა და ყოველგვარი საქმისადმი დამოკიდებულებას დიდ ანგარიშს უწევდნენ. ამის დასტურია რუხუდანის მიერ ჯალალედინთან მოსალაპარაკებლად თავისი ქყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის, უპირველესი ვაზირის, და საქართველოს კათალიკოსის არსენ ბულმაისიმისძის წარგზავნა, ამის დასტურია აბუსერისძეთა თხოვნა, „შეხვეწა“ და იძულება საგალობლების შესაქმნელად, ამის თქმა საჭიროდ მივიჩნიეთ იმის გამო, რათა უკეთ წარმოგვეჩინა არსენის ზნეობრივი სახე.

სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებული მართებული თვალსაზრისით, ჯავით აღმაშენებელი თავის ჰიმნოგრაფიულ თხზულებაში მოგვევლინა კაცობრიობის ცოდვათა თავსმდებად, რა თქმა უნდა, ჩვენ ვიზიარებთ ამ თვალსაზრისს და იგი ფსალმუნურ მოტივთა, უფრო ზოგადად ბიბლიურ მოტივთა ვანვითარებად მიგვაჩნია, რომელმაც, თავის მხრივ, სახარებებში ჰპოვა ტრაგიკული გაგრძელება, რადგან ქრისტე ძე ღმერთი იყო პირველი, ვინც შეუდარებელი სიმდაბლის მაგალითი აჩვენა, „მონისა ხატითა გამოჩნდა“, მან იტვირთა და გამოისყიდა კაცობრიობის ცოდვები, ამიტომ საგალობლებში, რომლებიც ევანგელურ-აპოსტოლურ ტრადიციათა გაგრძელება-განვითარებად გვევლინებიან, სიმდაბლისა და სისადავის მოტივი უმნიშვნელოვანეს ადგილს იჭერს, არსენის საგალობელი ამ ფსალმუნურ-ევანგელურ მოტივს ასახავს: „სიტყუაო ღმრთისაო, აღმსობილნი შენდა გუაცხოვნენ, სახიფრ; რომელმან სიმდაბლით ცანი მოსდრიკენ, ვიდრე სიგლახაკისა ჩუენისა შთა-მოსრულმან, მეუფეო, და მშუდობაჲ შენი მომეც ჩუენ“ (288v).

თავმდაბლობის საოცარ მაგალითს უჩვენებს ქრისტე, ძე ღმერთი, სიტყუაჲ ღმრთისაჲ, რომელმაც კაცქმნა, განხორციელება უღირსობად არ მიიჩნია, ადამიანური ხატის მიმღები კაცობრიობის ცოდვათა მტვირთველად გამოჩნდა და მას განღმრთობის შესაძლებლობა მისცა: „სიტყუაო, ვადიდებ ღმრთივ-შუშნიერსა მაღალსა სიმდაბლესა შენსა, რომელი ჩემთვის თავს-იდევ, და კაცებაჲ არა უღირს-იჩინა, ხატოსა ჩემისა მიმღებმან განაღმრთვე იგი, ამისთვის შენსა თაყუანის-ვსცემ ხატად ქრისტეს ღმრთისა ჩემისა“ (286v). არსენ ბულმაისიმისძე საკუთარ თავს კაცობრიობის განუყოფელ ნაწილად მიიჩნევს და მის ცოდვებს თავადაც ინაწილებს, ამიტომ მიმართავს მაცხოვ-

რის ხელთუქმნელ ხატს, რომელიც სასწაულთმოქმედებით გამოირჩევა, რომ იხსნას ქართველთა სამეუფო.

არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლებში მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის ქებას უშუალოდ უკავშირდება მაცხოვრის ფერისცვალების თემა, რომელსაც ორსავე ჰიმნოგრაფიულ კანონში და მცირე ფორმის საგალობლებშიც საკმაოდ დიდი და მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. ხელთუქმნელი ხატის საქართველოში ჩამოტანა ანტონ მარტომყოფელის მიერ საგალობლებში შედარებულია მაცხოვრის ფერისცვალებასთან, როდესაც იგი მოწაფეებს თაბორის მთაზე ღვთაებრივი სახით ეჩვენა. როგორც A — 85 ხელნაწერის ანდერძი მიგვითითებს, „დღესა ფერისცვალებასა ვემთხუჭვით კეცსა ზედა გარდამოტუფრულსა ტილოზა მიერ“. ე. ი. არსენის საგალობლიდან ზოგიერთი ტროპარი ფერისცვალება დღესასწაულზე შესასრულებლად იყო გახკუთვნილი. ტროპარი, რომლის ძლისპირია „სიბრძნემან ღმრთისამან იშენა“ (ხელნ: „სიბრძნე“), საზეიმო განწყობილებითა და ამაღლებული სტილით გადმოგვცემს მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის საქართველოში შემობრძანებას. რომელიც სიმბოლურად თაბორის მთაზე ფერისცვალებას ჰგავს: „დღეს სიხარულითა აღვივსნეთ, დღეს წყალობაჲ ღვთისაჲ მოგუწინჳა. დღეს ცხორებისა წინდი მოგუწცა. დღეს სულნელ იქმნა ეკლესიაჲ და ზეზი და ფარფირი შეიმოსა და მეუფებრივი პატივი მიიღო, რამეთუ წმიდაჲ ხატი ქრისტეს ღმრთისაჲ შე[ი]წყნარა, რომელთა თაბორს ეჩუშნა მოწაფეთა ღმრთეებისა დიდებითა განბრწყინვებული და ღვთისმბრძოლთა საძაგელთა მწვალებელთაგან ანტონი საკვრველმან დაგუუნჯა გოდლად საძლეველად მტერთა და სიმტკიცედ მართლმადიდებელთა მეფეთა სკიპტრისა ძალად მღდელთმოდღუართა მართლმკუთხოლობად და გლახაკთა სიმდიდრედ და ყოვლისა ერისა შემწუნდ და კელის ამპყრობლად“ (279r). სხვა ტროპარებში უფრო დეტალურადაა სახარებისეული მოტივები შენარჩუნებული: „განათლდი დღეს, განათლდი ჟ ისრაჳლო. გახარებთ, ღმრთისა მხილველო. შენ ზედა გამობრწყინდა დიდებჲ ღმრთისაჲ თაბორს, მოსეს თანა და ელიას ხილული მამისა ღმრთისა ხატი მარჯუენჳ ძალი და ბრწყინვალეჲჲ უცვალებელი, რომელი გარდამოტუფრვით მოგუწცა კელით უქმნელი საშინელებად მტერთაჲ გამოჯსნა ჩუენი“ (279v). პირველად ღვთაებრივი სახით მოსე და ელია წინასწარმეტყველებთან ერთად გამოუჩნდა მაცხოვარი თაბორის მთაზე თავის სამ მოწაფეს, ხოლო თავისი ხატის, ღმრთივშეწნიერ ხატის ადამიანთათვის მინიჭებით განაახლა ადამიანური ბუნება: „რომელი ეჩუშნე პირველ მთასა ზედა მოწაფეთა შენთა მოსეს და ელიას თანა განბრწყინვებული ხატი შენი, ქრისტე ღმერთო, და აწ კუალად ჩუენცა. ცოდვილთა, გუჩუშნე დიდებით ღმრთივშუწნიერი ხატი შენი. მი, მიერ მოგუანიჳე ყოველთა შენი წყალობაჲ კაცთმოყუარეო, და გუაცხოვნენ ჩუენ“ (280v). სახეთა პარალელიზმით გამოირჩევა პირველი ჰიმნოგრაფიული კანონის „უგალობდითსას“ მესამე ტროპარი, რომელშიც ბიბლიური და ევანგელური გამოცხადებებია შედარებული ანტონისაგან საქართველოში ხელთუქმნელი ხატის შემოტანასთან. როგორც სინას მთაზე, ღრუბლითა და ნილლით დაფარულზე, ღმერთი გამოცხადა მოსეს და მისცა მცნებები. თაბორის მთაზე ქრისტეს სამმა მოწაფემ მოსესთან და ელიასთან ერთად იხილეს ღვთაებრივი სახით მაცხოვარი. ასე შემობრძანდა ჩვენში ხატი უფლისა, რომლის თაყვანისცემა უხმს ყოველ მორწმუნეს: „სინას ღრუბლითა და ნილლითა და თაბორს დიდებით განცხადებული ძისა ღმრთისა ხატი, თვით უცვალებელი იგი სახე დღეს შემოვალს ჩუენდა მეუფე კელითა ნეტარისა ანტონისითა, რომელსაცა მივეგებნეთ სურვილით და ძრწოლით ამბორს უყოფთ“ (281r).

საღვთისმეტყველო ლიტერატურის მიხედვით, ღმერთის ხილვა შეუძლებელია, იგი თავისი ბუნებით უხილავია. არსენ ბულმაისიმისძე ღვთისმეტყველთა ნააზრევს მისდევს და აღნიშნავს, რომ ღმერთის ხილვა ღვთაებრივი ბუნებით ადამიანისათვის შეუძლებელია, მიუწვდომელია, მხოლოდ ქრისტეს განკაცებით და პირმშობსაგან მამეული („მამულისა“) ხატის ხილვით შეიძლება ღმერთის ბრწყინვალეების განცდა: „ღმერთი არაა იხილვის ბუნებითა ღმრთეებისაჲთა, არამედ ჩუენ ქრისტემან მამულისა ხატისა რაოდენ დავიტევდით, ბრწყინვალეებასა ღირს გუყვნა თაბორს ხილვად მხილველნი“ (282 r). საღმრთო ხილვას უკავშირდება მაცხოვრის ფერისცვალება თაბორის მთაზე და ღვთაებრივი სახით წარდგომა: ელიასა და მოსეს ღმერთი თაბორის მთაზე ღმერთად გამოჩნდა: „ელიაჲს და მოსესგან ღმრთად აღსარებული თაბორს ნეუფჲ მამისა დიდებითა განბრწყინვებულ დღეს უცვალებელად ყოვლად უნრწნელსა ხატსა თვსსა მოგუანიჭებს ედესით კეცსა ზედა ტილოჲსა მისგან გარდამოტყფრულსა“ (282r). თაბორის მთაზე მაცხოვრის ღვთაებრივი ბუნებით ხილვა არის ხილვა ღმერთისა საერთოდ. სხვა ჰიპოსტასებთან ერთად — მამასთან და სულიწმიდასთან ერთად, ქრისტეს განკაცებამდე, ძე ღმერთის ხორციელქმნამდე ხატი ღვთისა ადამიანთათვის უცნობი იყო, ხოლო შემდეგ კი ღმერთისა და კაცის ბუნების შერწყმით „ღმრთეებისა ბუნებითა შეუხებელი გარეშეწერილ იქმნა დამბადებელი სიტყუაჲ ბუნებით ღმერთი“.

ევანგელური მოტივები არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლებში წარმოჩენილია სახეთა პარალელიზმებით. „თუძლისპირნი“ ქრისტეს ცხოვრების ეპიზოდებს თანმიმდევრულად ასახავს, შობის შემდეგ მირქმის ეპიზოდს ეთმობა ერთი ტროპარი; აღწერილია, როგორ აიყვანა სვიმეონმა ჩვილი ქრისტე ტაძარში მიყვანისას, რაზეც ლუკას სახარება მოგვითხრობს (ლ. 2, 25—39). არსენის ეს თხზულება გვაუწყებს, ვინც სვიმეონმა თავისი მკლავით იტვირთა და ანნა წინასწარმეტყველმა ღმერთად იქადაგა, სწორედ მისი ხატი მოევლინა კაცობრიობას: „რომელი-იგი სვმეონ მკლავითა იტვრთა ტაძრად მოყვანებული, და ანნა ზესთ საუკუნეთა ღმერთად ქადაგა იესუ ქრისტე. მკსნელი ნათელი სოფლისაჲ, დღეს ნათელი პირისა მისისაჲ ხატი მისი თუთ დაწერილი, შიშით და ძრწოლით შევიტებოთ“ (291v). ჰიმნოგრაფის სიტყვით, ქრისტე იოანე ნათლისმცემლისაგან იქნა ნათელღებული და მისი ხატი ღმერთის ხატად უნდა ვაღიაროთ: „რომელი იორდანესა იოვანეს კელთაგან თავდადებულ იქმნა და მამაჲ ზეცით წამებდა ძედ საყუარელად, და სული სათნო-ეყოფვოდა სრულსა ღმერთსა და ჩუენთვს კაცქმნილსა მოწყალებით; [...] ხატი მისი ქრისტეს ღმრთისად აღვიაროთ“ (291v).

სიმბოლური აზრითაა დატვირთული ტროპარი, რომელშიც იოანე ღვთისმეტყველი „მკერდსა მკადრედ“ არის მიჩნეული და რასაც წმიდა მამები განმარტავენ თავიანთ ეგზეგეტიკურ თხზულებებში. არსენ ბულმაისიმისძის საგალობელი, ქანრული სპეციფიკიდან გამომდინარე, მოკლედ და მინიშნებებით მიუთითებს იმას, რომ „მკერდსა მკადრედ“ იოანე ღვთისმეტყველი-მახარებელი ქრისტეს საყვარელი მოწაფეა და მისივე სახარების სიტყვებს იმორწმებს: „რომლისაჲ-იგი მკერდსა მკადრემან სიტყუსა დაუსაბამობაჲ თქუა, ღმრთისა თანა მყოფისაჲ, თვსთა მომართ მოსლვაჲ, რაჲთა თვსნი აცხოვნნეს, ესე შემწყნარებელთა ჩუენ შორის მოკარვე მოგუანიჭებს თუთ ხატსა თვსსა ღმერთი იესუ“ (285v). ტროპარში იოანეს სახარების პირველი მუხლის პერიფრაზია მოცემული: „პირველითგან იყო სიტყუაჲ და სიტყუაჲ იგი იყო ღმრთისა თანა, და ღმერთი იყო სიტყუაჲ იგი“ (იოანე, 1,1). ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ იოანე ღვთისმეტყველი იყო ქრისტეს საყვარელი მოწაფე, რის გამოხატულებად მიიჩნევენ ღვთისმეტყველი მამები იოანეს მიყრდნობას.

უფლის მკერდზე, რაზეც მახარებელი თავად მოგვითხრობს საიდუმლო სერო-
ზის ეპიზოდის ასახვისას: „და იყო ერთი მოწაფეთა მისთაგანი მიყრდნობილ
წიალთა თანა იესუმსთა, რომელ-იგი უყუარდა იესუს... ხოლო იგი მიეყრდნა
იესუმსსა და ჰრქუა მას“ (იოანე, 13, 23, 25).

იოანეს ქრისტეს მკერდს მიყრდნობის სახარებისეული ეპიზოდი განმარ-
ტა იოანე ოქროპირმა თხზულებაში „განმარტება იოანეს სახარებისა“, სადაც
ნათქვამია, რომ მასში ღრმა და ფარული აზრია ჩადებული; ეპიზოდის მიხედ-
ვით, იოანე ღვთისმეტყველი ორგვარად წარმოისახება, ერთი მხრივ, როგორც
ქრისტეს საყვარელი მოწაფე, მეორე მხრივ, ღმერთის შეცნობის მოწადინე¹⁰.

არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლებში დამოწმებულია მოციქულთა და
ღვთისმეტყველთა ქადაგებები. ამ თვალსაზრისით, მოციქულთა და ღვთისმე-
ტყველთა პერიფრაზირებით გამოირჩევა „თვთქლისპირნის“ ვალობა „ღამით-
განსა“. ჰიმნოგრაფს დამოწმებული აქვს ლუკა მახარებლის მოძღვრება ქრის-
ტესა და ღვთისმშობლის ხატთა უბიწოების შესახებ: „მახარებელმან ლუკა
დაგვწერა ქრისტესი დედითურთ ხატნი ყოვლად უბიწონი, ხოლო მსახურთა
სიწმიდისათა თაყუანისსცეს და ესრეთ გვქადაგეს ქმნად მათ მიერ ემბაზით
შობილთა“ (288v); საგალობელში მოხმობილია იოანე ოქროპირის შეხედუ-
ლებანი ქრისტეს ხატის მსახურებისა და თაყვანისცემის აუცილებლობის შე-
სახებ: „იოვანემან ოქრომსა სეხნამან ცულ დასხმულისა რაჲ წერილისა შე-
ყუარებაჲ ბრძანა, ქადაგა ქრისტეს ხატისა მსახურებაჲ თაყუანისცემით, რა-
მეთუ თვთ მის ღმრთისადმი აღიწევის“ (იქვე); გრიგოლ ღვთისმეტყველის
თვალსაზრისი იმის თაობაზე, რომ ხატებთან უცრემლოდ, ე. ი. სინანულის
გარეშე, მისვლის უფლება არავის აქვს. ყველამ სრული გონებით უნდა სცეს
პატივი და თაყვანი: „გრიგოლი ნესტუმან ღმრთისმეტყუტლებისამან მიმხედ-
ველმან ხატთა წმიდათასა თან ვერ წარსლვაჲ თვნიერ ცრემლთა ბრძანა და
დაგვწერა ჩუენ სურვილით პატივისცემაჲ მათი სრულითა გონებითა“ (იქვე).
არსენ ბულმაისიმისძემ, დაიმოწმა მეექვსე მსოფლიო საეკლესიო კრების
(680 წ.) გადაწყვეტილება ქრისტეს განგებულების დახატვის შესახებ „ფერთ-
მოქმედებით“, რაც მტკიცედ უნდა იქნეს დაცული.

საყურადღებოა, რომ ჰიმნოგრაფი თავის საგალობლებში გმობს გამცემს,
ერთ-ერთ თორმეტთაგანს, რითაც ზოგადადაა დაგმობილი გამცემლობა, სულ-
მოკლეობა, გულარძნილობა: „ნუმცა ვინ არს იუდაებრ პირითა ურცხვნო, სუ-
ლითა გლისპ და გულარძნილ, რამეთუ საზარელისა ამის საიდუმლომსა მიერ
ქრისტეს ღმრთისა ხატისა წმიდისა ვითარ ღირსნი ვცხონდებით შეხებითა
მისითა. კუალად უღირსნი საუკუნოდ წარწყმდებიან“ (292r).

არსენ ბულმაისიმისძე საკმაოდ დიდ ადგილს უთმობს ერესთა გმობასა
და უარყოფას. წყევლა-კრულვას უთვლის მათ. ფსალმუნური ფრაზეოლო-
გიით კიცხავს: „აექვნ სასასა ენაჲ, რომელნი შენ არაჲ თაყუანისგცემენ.
ღმრთივბრწყინვალეო ხატო ქრისტეს მეუფისაო, დაიყავნ პირი მათი, რო-
მელნი არაჲ აღგიარებენ პირმშოამსა მის ღმრთივშუჭნიერსა კორცმოსილები-
სა თანა შეერთებულსა, ვითარცა მისგან გარდამოტვფრულსა ერთად პატივი
და ქადაგებით და აღსაარებით“ (282r).

ისეთი ღვთისმშობლავი, განათლებული და დახვეწილი ლიტერატურული
გემოვნების მქონე ჰიმნოგრაფი, როგორცაა საქართველოს მწყემსმთავარი,
ვაზირთა უპირველესი -- ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი არსენ ბულ-
მაისიმისძე, დაუნდობელი და მკაცრია არამართლმადიდებელთა მიმართ:
„არამართლმადიდებლობით მიმხედველთა უხრწნელსა ხატსა შენსა ეწიენ ბუგ-

¹⁰ იოანე ოქროპირი, განმარტება იოანეს სახარებისა, II, თბილისი, 1993, გვ.
197—200.

რი განმხრწნელი, ნაწლევთა ღმობაჲ გარდაედევინ თუალთა ბნელი უნათლოჲ, ნათლო და სიტკბოებაო და მკსნელო ჩემო ქრისტე ღმერთო“ (288r). ღვთისმბრძოლთა ამგვარი გმობა ჰიმნოგრაფიისათვის უცხო არ არის. აქ შეიძლება იოანე შავთელის საგალობლის გახსენება. ჟომელშიც დაგმობილია ერეტიკული მიმდინარეობები — ორიგენიზმი, არიანელობა და ნესტორიანობა. არსენ ბულმაისიმისძე ღვთის მგმობთ და მწვალებელთ იმ ჰურიებს ადარებს, რომელთაც ვერ იცნეს ქრისტე, ძე ღმერთი: „ურწმუნონო, დაჰამკობელნი თქუენნი ვითარ ბოროტად ღმრთის მბრძოლთანი, რომელთა ეგჲ აღიფრტვნვეთ საზღაური მამათაჲ ჰურიებრ“ (288r). ჰიმნოგრაფი მიმართავს მართლმადიდებელ მორწმუნეთ, რომ ჰურიათა მსგავსად კი არ დაგმონ სიმდაბლე ღვთისა, არამედ ღმრთივგონიერ ყრმებთან ერთად ოსანნას ღალადებდნენ. ყრმების ხსენებით მინიშნებულია სამი ყრმის გახურებულ ბრძმედში ჩაგდება ნაბუქოდონოსორის მიერ, საგალობელში გამოყენებულია სახეთა პარალელიზმი ძირითადი სათქმელის გამოსახატავად: „ნუ ჰურიებრ ჰგმობ სიმდაბლესა, არამედ ყრმათა თანა ღმრთივგონიერთა ოსანნასა ღალადებდი. სამოსელთა წილ ნიმფენი მართლადსარებასა“ (284r). სამოსლის მიფენით ბზობის საუფლო დღესასწაულია სიმბოლურად წარმოასახული.

არსენ ბულმაისიმისძე ასახელებს იმ კონკრეტულ პიროვნებებს, რომელთა გმობას მოითხოვს ყველასაგან. მან შეაჩვენა და წყევლა-კრულვა შეუთვალა V საუკუნის მოღვაწეებს ევტიქისა და დიოსკორეს, რომელნიც იყვნენ მონოფიზიტური მიმართულების სულისჩამდგმელნი. კონსტანტინოპოლის ერთ-ერთი მონასტრის არქიმანდრიტი ევტიქი მესამე მსოფლიო საეკლესიო კრების მონაწილეც კი იყო, სადაც იგი კირილე ალექსანდრიელის მომხრედ და ნესტორის მოწინააღმდეგედ ჩანდა. მაგრამ თანამედროვენი და საეკლესიო კრებების აქტები მას მოიხსენიებენ შერყეული მართლმადიდებლური რწმენის მქონედ, ხოლო მესამე მსოფლიო საეკლესიო კრების შემდეგ გამოკვეთილ მონოფიზიტად. მას. საკმაოდ ხანდაზმულს, 70 წლისას. 448 წელს კონსტანტინოპოლის ადგილობრივ საეკლესიო კრებაზე ერეტიკოსობაში დასდეს ბრალი. კრებაზე სპეციალურად მოიხმეს, მაგრამ გვიან გამოცხადდა და თავის მართლებას შეუდგა. ერთი შეხედვით, იგი იზიარებდა კირილე ალექსანდრიელის შეხედულებებს, მაგრამ მისი თვალსაზრისი მონოფიზიტური იყო, კირილეს ნააზრევს ცალმხრივად წარმოაჩინდა, ციტატები კირილეს თხზულებებიდან აქა იქ ჰქონდა ამოგლეჯილი, რის გამოც მოძღვრება ერეტიკულად ჩანდა. კრებამ ევტიქი ამხილა ერესში, განსაჯა და განკვეთა. რამდენიმე საპატრიარქო კრება ლეგიტიმურად არ მიიჩნია და მისი გადაწყვეტილებები არ გაიზიარა, რასაც მოჰყვა 449 წელს ეფესოში საეკლესიო კრების მოწვევა, რომელიც ეკლესიის ისტორიაში „უაჩალთა კრების“ სახელითაა ცნობილი. V საუკუნის 30-იან წლებში მიღწეულ ერთიანობას. უნიას, საფრთხე დაემუქრა. მას ძლიერი მოწინააღმდეგე გამოუჩნდა, რომელსაც მეთაურობდა ალექსანდრიის იმდროინდელი პატრიარქი დიოსკორე, თავისი წინამორბედის — კირილეს შეხედულებათა მოწინააღმდეგე და გამყალბებელი. დიოსკორე მიემხრო ევტიქის და მონოფიზიტური მიმართულების აქტიური დამცველი გახდა. „უაჩალთა კრებამ“ შეაჩვენა ისეთი საეკლესიო მოღვაწენი, როგორებიც იყვნენ კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ფლავიანე, ანტიოქიის პატრიარქი დომნი, თეოდორიტი კვირელი, ივა ედესელი. ტირის ეპისკოპოსი ირინეოსი და სხვანი. მაგრამ მონოფიზიტთა ზეიმი დიდხანს არ გაგრძელებულა. თუმცა ისინი შემდეგშიც აქტიურად იბრძოდნენ თავიანთი შეხედულებების გასაფრცვლებლად და განსამტკიცებლად. 451 წლის ქალკედონის მეოთხე მსოფლიო საეკლესიო კრებამ

დაგმო „ყაჩაღთა კრების“ გადაწყვეტილებები და აღადგინა იმ პირთა პატივი, დიოსკორემ რომ აპყარა¹¹.

ასევე გმობს არსენი ყველაზე გამოკვეთილ ხატმებრძოლს, ბიზანტიის იმპერატორს კონსტანტინე მეხუთეს, ლეონ ისავრიელს ძეს. რომელიც კოპრონიმის სახელითაა ცნობილი, რაც სკორეს მოსახელეს ნიშნავს ბერძნულად. იგი ხატთაყვანისმცემელთა მიმართ განსაკუთრებული სისასტიკით გამოირჩეოდა. დახურა ეკლესიები, მიითვისა მათი ქონება, ებრძოდა ბერ-მონაზვნებს, შეჰწყნარებლობას იჩენდა მწვალებელთა მიმართ. კონსტანტინე კოპრონიმს არსენ ბულმაისიმისძემ სახელხენეში უწოდა, რითაც შემორჩა იგი ისტორიას. ხატმებრძოლთა წინააღმდეგ აქტიური ბრძოლა წარმართეს კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა ტარასიმ და რომის პაპმა ადრიანე პირველმა. რომელთა დამსახურება იყო მეშვიდე მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე ხატთაყვანისმცემლობის აღდგენა.

ამრიგად, არსენ ბულმაისიმისძემ მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილ საგალობლებში წარმოაჩინა მართლმადიდებლური მიმართულების ბრძოლა თვითდამკვიდრებისათვის. მან დაგმო ყოველგვარი ერესი, კერძოდ, მონოფიზიტობა და ხატმებრძოლეობა. მნიშვნელოვანი ისაა, რომ ეს პრობლემა დასმული იყო სწორედ ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილ საგალობლებში.

არსენ ბულმაისიმისძის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილ საგალობლებში განხილვის ღირსია საღვთო სახელები და მათზე დამყარებული წმინდანთა ატრიბუტები, ღვთისმშობლის სიმბოლოები. რომლებიც ტრადიციულად საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში გამოიყენებიან. აქედან გამომდინარე, საგალობლებში მოხმობილია როგორც ერთარსება სამების, განუყოფელი ღმერთის არსობრივი, ისე სამების წევრთა ჰიპოსტასური სახელები.

არსენის „თვთლისპირნის“ რვავე გალობის „დიდებამს“ მომდევნო ტროპარი ერთარსება სამებას ეძღვნება და ძირითადად მისი არსობრივი სახელებით მიმართავს მას. მაგალითად, „უგალობდიისას“ ბოლოსწინა ტროპარში ღმერთი დახასიათებულია როგორც განუყოფელი, ერთბუნება, ერთხელმწიფება, მარტივი, მიუწვდომელი: „ღმერთმთავრობითსა სამ მზესა ერთსა, სამგუამოვნად განვჰყოფ განუყოფელსა, ერთბუნებასა, ერთ-ჯელმწიფებასა და მარტივსა მიუწვდომელად, ვითარცა თანშემოსლვად მამათად მ[.]ასწავებს ღმრთივ აღძრული, სიონის მსგავსი, სულ-მობერილი“ (286r). ღვთის ერთ-ერთი სახელი „ნათელი“ ერთდროულად არსობრივიცაა და ჰიპოსტასურიც: „ნათელთა ნათელსა ნათელთ მფლობელსა ცხოველთა და ცხოველსა ცხოველთმოქმედსა ღმერთმთავრობითსა სიმტკიცესა უგალობ მამისა და ძისა და სულისა ყოვლად წმიდისა ერთბუნებად აღმსაარებელი სამგუამოვანსა თაყუანის ვსცემ“ (287r). აქ ნათელი ერთარსება სამების არსობრივი სახელია. გალობაში „მესმასა“ სამება საოცარი ამბლებული სტილითა და ესთეტიკური მშვენიერებითაა წარმოსახული. ერთი და იმავე სიტყვის მრავალგზის გამეორებით ღმერთის სიდიადეა ნაჩვენები. „ზეშთამთავარსა სამებასა, ზესთ სახიერსა, ზეშთ გამოუთქუმელსა, ზესთ ძალსა, ზეშთ ჯელმწიფესა, ზესთ დასაბამსა, ზეშთ არსსა და ზეშთა აღმატებულსა, ზეშთა ცნობისა სამგუამოვნებით და ერთბუნებად ღმრთისვმეტყუჴლებდეთ“ (288r).

¹¹ Лебедев А. П., Вселенские соборы, т. III, 1896 г.; т. IV, 1904 г.; Поеснов М. Э., История христианской церкви, Киев, 1991; Гальберг П., История христианской церкви, Москва, Нью-Йорк, 1991; გვ. 156 – 160.

ღმერთის არსებისადმი მიმართული ტერმინები, სახელები, ფსევდონიმისე არეოპაგელის მოძღვრების მიხედვით. „შეერთებული ღვთისმეტყველების“ კუთვნილებაა, რასაც არსენ ბულმაისიმისძის საგალობელი ზედმიწევნით ასახავს: „ზეშთ შემკობისა მაქუს ჩუენ დიდებაჲ ერთი, ზეშთ ჟამისა სამებისაჲ, რამეთუ შეერთებისა უპირველესვე განვყოფთ და მასვე შევაერთებთ სამსა გუამითა, და ერთსა ბუნებითა ერთ ღმრთეებად ვჰმონებთ, ერთ უფლად, ერთ ძალად, ვითარცა გუასწავებს მწყობრი ღმრთისმეტყუელთაჲ“ (290r). ამრიგად, არსენ ბულმაისიმისძე ცნობილ ღვთისმეტყველთა შრომებში გამოყენებული საღვთო სახელებით მიმართავს, ღმერთს — ერთარსება სამებას, განუყოფელს, ერთღმრთეებას, ერთ უფალს, ერთ ძალას, ერთხელმწიფებას, სამ მზეს; საგალობლებში იგი მოიხსენიება, აგრეთვე, როგორც ღმერთმთავრობითი, რომელიც არსობრივი სახელია და პარალელურად ჰიპოსტასურიცაა, იგი მამა ღმერთის სახელადაც გვხვდება. ბოლო ორ გალობაში — „აკურთხევდითსა“ და „ადიდებდითსა“ ჰიმნოგრაფი მიმართავს ღმერთს, როგორც განუყოფელ ერთს: „მ სამებაო მარტივო, შეუძრველო ძალო, უქცევლო საზღუარო, უთქუმელო სიმტკიცეო... ყოველთა ღმერთო ღმერთმთავრობათაო“ (292r); „მ მეფეთა მეფეო და უფალთა მფლობელო ღმერთო ღმერთმთავრობაო, სამებაო წმიდაო“ (293r). ღმერთი არის „მჯსნელი ჩუენი ცხოველი“ (285r), იგი „უხილავ არს ძალთაგან ზეცისათა ბუნებითა ღმრთეებისა თვისისაჲთა“ (280v).

არეოპაგეტიკის მიხედვით, სამების ყოველი ჰიპოსტასი თანასწორია, თანაარსია, რის გამოც ისინი მოიხსენიებიან როგორც მამა ღმერთი, ძე ღმერთი, სული წმიდა ღმერთი. ჰიპოსტასურ სახელებს ღვთისმეტყველი განყოფილს უწოდებს: „განყოფილისა ღმრთისმეტყუელებისა“, რომლის მიხედვით, საღვთო სახელები მხოლოდ ჰიპოსტასებს მიეკუთვნება. მაგალითად, უშობელობა არის მამა ღმერთის სახელი და არ შეიძლება მისი მიკუთვნება ძე ღმერთისა ან სული წმიდისათვის; შობილი არის ძე ღმერთის სახელი და არასოდეს მამა ღმერთისა და ან სული წმიდისა: გამომავალი მხოლოდ სული წმიდაა და სხვა ჰიპოსტასი — არავითარ შემთხვევაში. აქედან გამომდინარე, საღვთო სახელები განყოფილიცაა, შეერთებულთან ერთად.

მამა ღმერთი არსენის საგალობლებში ტრადიციული „განყოფილი“, ჰიპოსტასური სახელებითაჲ მოხსენიებული: „მამული დიდებაჲ“, „ბრწყინვალებაჲ მამულისა მის დიდებისაჲ“, „ღმერთ-მთავრობითი დამბადებელი ყოველთა არსთა“, „ბუნებაჲ ღმრთეებისაჲ უხილავი ყოველად მიუწდომელ არს“, „ღმრთეება დაუსახველი“.

სული წმიდა მოიხსენიება როგორც სული ღმერთმთავარი: „განცდად ვერ უძლავს უ[.]ცნოსა მას ძალსა მიწისა გონებასა, თუ ვითარ ძე იშვების, ვითარ სული გამოვალს და კუალად ერთ არს მარტივი სამებაჲ მამაჲ და ძე და სული ღმერთმთავარი“ (289r).

როგორც მოსალოდნელი იყო, მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილ საგალობლებში განსაკუთრებული სიუხვით ქრისტეს სახელები გამოირჩევიან. მათგან ნათელი ძე ღმერთის სახელიცაა, ამავე დროს განუყოფელ ერთარსებასაც მიემართება. ძე ღმერთი არის სახიერი, მეუფე, არსთა ყოველთა მფლობელი, მხსნელი, სიტყვა ღმრთისა (სიტყვა არსობრივი, განუყოფელი სახელიცაა და ჰიპოსტასური, განყოფილი), სიტყუაჲ თანაარსი, ძე ღმერთი დაუწყებული, ღმერთი ხორცშესხმული, ქველისმოქმედი, მზეებრ მზისა ღმერთი, კაცთმოყუარე, „ორთა შინა ბუნებათა ერთგუამოვნებით სრული ქრისტე ღმერთი“, „ნათელი ნათლისაგან მოვლინებული სიტყუაჲ განკაცებული მხოლოდშობილი... დიდებაჲ მამისა მომავლინებელისა და სულისა წმიდისაჲ“ (279v; 284v),

„ღმრთეებისა ბუნებითა შეუხებელი გარეშეწერილ იქმნა დამზადებელი სიტყუა ბუნებით ღმერთი“ (279v), ბუნებით სრული ღმერთი და ბუნებით სრული კაცი უცოდველი ქრისტე ღმერთი, „თაბორს დიდებით განცხადებულნი ძე ღმრთისა“, „ღმრთად სრულად მხილველთა განკაცებული ქალწულისაგან. კაცი სრული ქრისტე“ (283r), მხსნელი ნათელი სოფლისაჲ, თანასწორი, თანაარსი, „ძე საყუარელი თვით განმგებელი“, „ქრისტეს შორის შეკრებულთა ჳრჩობლთა ბუნებათა და ნებათა და მოქმედებათა ერთსა გუჲმსა შინა დაცულთა მიერ დაიწერა ხატი“ (289v); ძე ღმერთმა მიიღო ხორციელი თბე (საფუარი) და განკაცებული ღმერთი სიმდაბლით მოევლინა კაცობრიობას: „მ სიმდაბლესა შენსა, ქრისტე, და დიდსა სიყუარულსა ნათესავისა მომართ ზუენისა, რომელი ყოვლითა სავსებითა ღმრთეებისაჲთა თბისა ჩუენისა მიმღებელმან ღმრთისაჲ ხატი შენი დაჰბეჭდე, უცვალელებელი იგი სახე“ (284r).

მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილ საგალობლებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს, ღვთისმშობლის სახელებს, რომლებიც საღმრთო სახელთა მსგავსად, ტრადიციულია. ყველა თხზულებაში, კიმნოგრაფიულ კანონებსა თუ მცირე ფორმის გალობებში უმეტესად ყურადღება შეჩერებულია იმაზე, ვით მიიღო „მონისა ხატი ქალწულებრივთაგან ჯორცთა“ და „იგი უხილავ არს ძალთაგან ზეცისათა ბუნებითა ღმრთეებისა თჳსისაჲთა კაცად სახილველ იქმნა ქალწულისაგან ჯორცთმესხმითა ქრისტე“ (280v). ქალწული ღვთისმშობლისაგან შობილი არის ის, „რომელი დასაბამსა მამისა და სულისა თანა მოქმედებდა“, მას კიმნოგრაფი მიიჩნევს „ღმრთად სრულად მხილველთა განკაცებული ქალწულისაგან, ... ვითარცა მამისა თანა მჯდომარესა ჯორცითა კაცობრივითა“ (283r).

„თვთღლისპირნში“, როგორც ეს კიმნოგრაფიულ კანონებშია შემუშავებული, ბოლო ტროპარი, „აწდას“ შემდგომ. ღვთისმშობელს ეძღვნება და წინასწარმეტყველებასთან ერთად ღვთისმშობლის მიმართ სამადლობელიცაა გამოხატული მაცხოვრის შობის გამო. არსენ ბულმაისიძისძე, წინამორბედ კიმნოგრაფთა კვალობაზე, იმომეებს ესაიჲს წინასწარმეტყველებას ქალწულისაგან „სიტყუაჲ თვით გუჲმ ქმნად ჯორცთა“ (286r), უცხოა ქალწულისაგან იჲცლადღება, უცხოა შობა და კვლავ ქალწულება, რომელიც მხოლოდ ღვთისმშობით ხდება და ღვთისმშობელი მარიამის გარდა, სხვა არავინ გამხდარა ღმრთისმშობის შემდეგ ქალწულადვე დარჩენილიყო: „უჯორცოთ ზეცას შობილი უღედოდ თავსმდებელი აქა კუალად ჯორცებრსა უმამოდ შობასა სიტყუაჲ ღმრთისაჲ რაჲ ქალწულებრივთა სისხლთაგან მაცხოვარებდის, დედად ღმრთისად ვიცნობთ მშობელსა“ (289r). ქალწულის სისხლთაგან შეისხა ხორცი ღმრთის სიტყვამ და ერთ გვამში შემოიკრიბა თვისი ორი ბუნება, იშვა ორბუნებოვანი ღმერთი. რომლის საიდუმლოს გონება ვერ მისწვდება, ზეშთა ცნობისათვის უცხოა საკვირველი განგებულება ღმრთისა, რადგან არავის უხილავს „ღმერთი მუცლად-ღებული და მშობელი ქალწული“ (292r): არსენ ბულმაისიძისძის შეხედულებით, რომელიც, ცხადია, ქრისტიანულ მსოფლმხედველობას ემყარება, ამისათვის „სარწმუნოებაჲ გუჲქუნდინ და ნუ გამოწულილვაჲ“ (292r). მკაცრი გაფრთხილებაა და გასათვალისწინებელი, რადგან შობისა და აღდგომის, საერთოდ საუფლო დღესასწაულებთან მხოლოდ რწმენით შეიძლება მისვლა და არა განსჯით. კიმნოგრაფის სიტყვით, „გამოწულილვით“. ქალწული ღვთისმშობელი, სძალი პატროსანი. „უხრწნელი, ზეშთ აღმატებული მიწისაგანთა“. ზეციერისა ღმრთისა დამტევნელი — ეს არის ძირითადი ნიშნები ღვთისმშობლობისა, შობის უდიდესი მისტერიისა, რაზეც არსენ ბულმაისიძისძე მალაღმხატვრულ ენაზე გვესაუბრება: „ზეშთ წმიდასა, ზეშთ უხრწნელსა, ზეშთ აღმატებულსა მიწისაგანთა, ზეშთ პატროსანსა სძალსა, ზეშთ გამო-

თქუმისა ზეციერისა ღმრთისა დამტევნელსა ზეცისა ძალთა თანა გალობითა ვაქებდეთ: გიხაროდენ, მარიამ“ (288r).

მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილი საგალობლების მთელი ციკლი მთავრდება ღვთისმშობლისადმი ვედრებით: „მ უხრწნელო ღვთისმშობელო, რომელმან ქრისტე ღმერთი უშევ მაცხოვრად კაცთა. ევედრე ძესა შენსა ქრისტეანეთათვს, რამეთუ შენდამი მხოლოდსა სასოებაჲ დაუცვ, ყოვლად წმიდაო, და როსხუთა შენითა წარაქციენ მტერნი ჩუენნი. ამინ“ (293r). არსენ ბულმაისიმისძის მიერ საგალობლის ღვთისმშობლისადმი ვედრებით დამთავრება მხოლოდ ჰიმნოგრაფიული კანონის პრინციპებისა და კომპოზიციური აუცილებლობით არ არის განპირობებული. საქართველო ღვთისმშობლის წილხვედრი ქვეყანაა და საქართველოს კათალიკოსი ქვეყანას მის მფარველს, ყოვლად წმიდა ღვთისმშობელს ავედრებს. ცხადია, მასში ღრმა სიმბოლური აზრია ჩადებული. მაცხოვრის ხელთუქმნელ სასწაულთმოქმედ ხატსა და ღვთისმშობელს შეავედრა განსაცდელის წინაშე მდგარი სამშობლო არსენ ბულმაისიმისძემ. მრავლისმეტყველია მისი სიტყვები: „მ ხატო ქრისტეს ღმრთისაო, მეფე, მორწმუნე შენი. შენ მიერ გვრგვინოსანი, განაბხვნე ძლევად ღმერთთა, ეკლესიათა და მღვდელთა ერთობაჲ ყავ და [პავ]ასაკი შენი სადიდებელი შეიწყალე და მეცა მგალობელსა ნუ დამსჯი“ (293r). მიუხედავად იმისა, ჰიმნოგრაფია პოლიტიკურ-საზოგადოებრივ მოვლენებს არ ასახავს, არსენის საგალობელში მაინც გამოჟონა საქართველოში შექმნილმა მძიმე ყოფამ. ჰიმნოგრაფიული თხზულებების მკაცრი რეგლამენტაცია არ აღმოჩნდა საკმარისი არსენისათვის, რათა ქვეყანა და მეფე შეევედრებინა ხელთუქმნელი ხატისათვის, ასევე ეთხოვა მისთვის სასულიეროთა ერთობა.

ამრიგად, არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლებში საღვთისმეტყველო ატრიბუტიკის მიხედვითაა საღმრთო და ღვთისმშობლის სახელები მოხმობილი, რომელთა სიმბოლური და ალეგორიული საფუძვლები ბიბლიურ-ევანგელურია. ამიტომ უჭირავს დიდი ადგილი ბიბლიურ-ევანგელურ მოტივებსაც, რომლებიც სახეთა პარალელიზმებით გადმოსცემენ ძირითად სათქმელს, რომლითაც იქმნება მსმენელისა თუ მკითხველის ამაღლებული განწყობილება, ზნეობრივი სტიმულის მიმცემი და სულიერი აღმზრდელი.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი, კეცზე დატვიფრული, საქართველოში ანტონ მარტომყოფელმა ჩამოიტანა. არსენ ბულმაისიმისძე ანტონს წმინდანისათვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებებით ასახსიათებს. იგი არის ღმერთშემოსილი მამა, მამათა მზე, ღირსი, შუამდინარეთის ვარსკვლავი, ბრძენი, დიდი და სანატრელი, ღმრთივსწავლული. იგი შედარებულია მოსე, ელია და იონა წინასწარმეტყველებთან, იოანე ნათლისმცემელთან, ანტონ დიდთან.

ანტონ მარტომყოფელის შედარება დიდ იოანესთან, ანუ იოანე ნათლისმცემელთან განპირობებულია შემდეგი გარემოებით: როგორც იოანე ნათლისმცემელი იყო მაცხოვრის ამქვეყნიური წინამორბედი და მისი მოსვლის, მოვლინების მქადაგებელი, რომ იგი იხსნიდა ცოდვათაგან თვითმტვირთველი ცოცხლების ცოდვებისა, ასევე ანტონ მარტომყოფელმა საქართველოში სულიერი გადაარჩენის, ქვეყნის ხსნისათვის ღვთისმბრძოლთაგან გამოხსნილი მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი მოიტანა. რომელმაც მრავალი სასწაული მოახდინა. მარტომყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის სასწაულებზე უამთაღმწერლის „ასწლოვანი მატიანე“ მოგვითხრობს და მასზე ზემოთ უკვე გვქონდა მსჯელობა. იოანესთან შედარება ამიტომ სიმბოლურ ხასიათს იძენს: „...პა ნიქსა ბრწყინვალესა, რომელსა ღირს იქმენ. ნეტარო, დიდისა იოვ ნისთა კუალთა მიმღვედი. მამაო“ (279r).

საყურადღებო ფაქტია, რომ ანტონ მარტომყოფელი საგალობლებში შედარებულია თავის მოსახელესთან — ანტონ დიდთან. ეგვიპტელთან, რომლის ხსენების დღეს, 17 (30) იანვარს არსენის საგალობლებიდან რამდენიმე ტროპარა სრულდებოდა. არსენ ბულმაისიმისძე მარტომყოფელის წინამორბედად მიიჩნევს „მამათა მზე ანტონს“: „აწ დაძინებასა შენსა წინაუძღვს დღეს მამათა მზე ანტონი“ (279r). შემდეგშიც მიმართავს, რომ მის სახელსაც მიაკებენ პატივს დიდი ანტონ მეგვიპტელის ხსენების დღეს: „მ მამაო დიდო ანტონი, მოსახელესა თანა შენსა პატივგცემთ ჩუენ ქველის მოქმედსა ნათესავისა ჩუენისასა, ღმერთშემოსილო, რომლისა კელთა მიერ წმიდაჲ ხატი კელით უქმნელი დაგუჭუნჯა საცხოვრებელად“ (280r).

საგალობელში ანტონ მარტომყოფელზე ნათქვამია: „შუამდინარით ვარსკულავი აღმოჰკედ დიდისა მთიებისა პავლეს ძიებად“ (279r). ვარსკულავად ანტონის მოხსენიების საფუძველი ევანგელური სწავლებაა. მოგვებმა ვარსკულავის მეშვეობით იხილეს შობის მისტერია, საიდანაც დაედო დასაბამი ქრისტიანულ სარწმუნოებას. აღმოსავლეთიდან მოსული მოგვები კითხულობენ: „სადა არს, რომელი-იგი იშვა მეუფე ჰურიათაჲ? რამეთუ ვიხილეთ ვარსკულავი მისი აღმოსავალით და მოვედით თაყუანისცემად მისა“ (მთ, 2,2). ანტონი ვარსკულავთანაა შედარებული იმიტომ, რომ იგია საქართველოში კეცზე დატვიფრული მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის შემომტანი. წმინდანთაგან ვერავინ ვერ შეძლო ღმრთიუქმნული წმიდა ხატის „შეძინება“, მხოლოდ ანტონმა მოიპოვა იგი და დაუუნჯა „ისრაჲლსა ამას ახალსა“, „ქართველთასა ერსა საზეპუროსა“.

არსენ ბულმაისიმისძის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილი საგალობლები ღრმა თეოლოგიური აზროვნების შედეგია. მასში გამოყენებული თეოლოგიურ-ფილოსოფიური ტერმინები საღვთისმეტყველო ლიტერატურიდან მომდინარეობენ. ჰიმნოგრაფის დაშასხურება ისაა, რომ თითოეულ მათგანს სწორედ მაშინ იყენებს, როდესაც თეოლოგიური სიღრმის გამომჟღავნებაა საჭირო. იგი ეყრდნობა უდიდეს ღვთისმეტყველთა ნააზრევს, ზოგს ახსენებს კიდევ, ზოგან ისეა მათი ნააზრევი მოხმობილი, რომ დასახელებული არაჲ, მაგრამ ადვილი მისახვედრია, ვინაა ავტორი. ჰიმნოგრაფმა რამდენიმეჯერ მოიხმო ბასილი კესარიელის თვალსაზრისი პირმშო ხატის შესახებ: „თვთ პირმშოჲსა ხატისა მიმართ აღიწევს პატივი ქრისტეს ღმრთისა ხატისაჲ“ (282r), „პატივი ხატისაჲ პირმშოდ ხატადმი აღვალს“ (287r). ამავე თვალსაზრისს ეყრდნობდნენ იოანე ანჩელი და საბა სვინგელოზი. ბასილი დიდის ამ შეხედულებას უკავშირდება არსენის თვალსაზრისი ხატების შექმნის თაობაზე, მხედველობაში გვაქვს ხატი, როგორც ხელოვნების ნიმუში. არსენი ლიტერატურულ ტრადიციებში დაცულ ცნობებს ემყარება, როდესაც აღნიშნავს, რომ ტილოზე საკვირველად დაიწერა ღმრთივშუენიერი ხატი: „ღმრთეებაჲ არაოდეს სადა განეშორა კორცთა მათ ღმრთივგუამოვანთა, ეგრეთვე ჟამსა მას ოდეს იწერებოდა ტილოსა ზედა ხატი ღმრთივშუენიერი. სხეულებრი დაიხატვოდა, ხოლო ღმრთეებაჲ საკვრველებდა“ (288r). ხელოვნებათმცოდნეობითი თვალსაზრისით უარესად მნიშვნელოვანია „თვთძლისპირის“ მონაცემი ხატების შექმნის შესახებ. მეექვსე მსოფლიო საეკლესიო კრების ვადაწყვეტილების ასახვისას არსენ ბულმაისიმისძე იყენებს ფერწერის შესაბამის ძველქართულ ტერმინს „ფერთმოქმედებას“, რომელიც ზედმიწევნით ასახავს მასში ჩადებულ შინაარსს. მეექვსე მსოფლიო საეკლესიო კრება. გვამცნობს არსენ ბულმაისიმისძე, „ძუჭლთა აჩრდილებრთა წილ ახალთა შინა დახატვად ქრისტეს განგებულებისა გებრძანებს ფერთმოქმედებით. რომელიც მტკიცე და დავიცვათ“ (288v—289r). ჩანს, რომ არსენ ბულმაისიმისძე არა მხოლოდ მწიგ-

ნობართუხუცესი, კათალიკოსი, მწერალი-ჰიმნოგრაფი იყო, არამედ ჩინებული მცოდნე ხელოვნებისა. არსენი აღნიშნავს, რომ ღმერთად ფიცარზე გამოსახულ ფერს კი არ აღვიქვამთ, არამედ ხატს, რომელსაც აქვს სახელი, ე. ი. ხატი ღმერთისაგან არის მოცემული არა ფერების გამო. არამედ მასზე გამოსახულის გამო: „რამეთუ ჩუენ საზღუარსა მამათასა დამცველნი გულისგმისყოფით არათუ ფიცარსა ზედა გამოსახულსა ფერსა ღმერთად ვირწმუნებთ, არამედ ხატსა, რომლისაჲ იყოს სახელი, მისდამი აღვაველენთ პატივისცემასა და სურვილით შევიტკობთ მკურვალედ“ (289v). არსენი იმასაც გვამცნობს, რომ ხატი დაიწერა: „ქრისტეს შორის შეკრებულთა მრჩობლთა ბუნებათა და ნებათა და მოქმედებათა ერთსა გუამსა შინა დაცვულთა მიერ დაიწერა ხატი, რომელი იგი ტილოსა ერწმუნა, ამისათჳს ჩემისა ღმრთისა ქრისტეს ხატად აღვიარებ და თაყუანისვსცემ სარწმუნოებით“ (289v). ამრიგად, არსენ ბულჰაისიმისძის საგალობელი ძალზე საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ხელოვნების ისტორიისათვისაც. მასში გამოყენებული ტერმინი „ფერთმოქმედება“ კი უთუოდ იმსახურებს სპეციალისტ ხელოვნებათმცოდნეთა ყურადღებას.

არსენ ბულჰაისიმისძის საგალობლები, მიძღვნილი მარტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი, გამოირჩევიან ლიტერატურულ-მხატვრული და იდეურ-მსოფლმხედველობრივი თვალსაზრისით. მართალია, ჰიმნოგრაფი მათი შეთხზვისას იყენებს ჰიმნოგრაფიისათვის დამახასიათებელ მხატვრულ-გამომსახველობით საშუალებებსა და ხერხებს, სიმბოლოებსა და ალეგორიებს, მაგრამ ორივე თხზულება, ისევე როგორც წმიდანინოსა და შიო მღვიმელისადმი მიძღვნილი საგალობლები, ადასტურებენ ავტორის, შესანიშნავი მწერლის, მხატვრული აზროვნების ძალად დონეს, იშვიათ ესთეტიკურ და ლიტერატურულ გემოვნებას, ორიგინალურ შემოქმედებით მიდგომას ქების ობიექტისადმი. ყველა საგალობელი მსმენელისა თუ მკითხველის სულსა და გონებაზე ღრმა, წარუშლელ შთაბეჭდილებას ახდენს.

მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილი ყოველი საგალობელი დამოუკიდებელი მხატვრული ნაწარმოებია, ამავე დროს თითოეული ჰიმნოგრაფიული კანონი ერთიანი თხზულებაცაა, რადგან იგი ერთ თემას, ერთ პრობლემას ასახავს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „უფალო ღაღადყავი ხატისა უხილავისაჲ“ საერთო სახელწოდებაა მცირე ფორმის რამდენიმე საგალობლისა და ერთი ჰიმნოგრაფიული კანონისა. მცირე ფორმის საგალობლები ჰიმნოგრაფიული კანონის ერთგვარი შესავალია, -ძირითადად აქაა მოთხრობილი და გადმოცემული კეცზე დატვიფრული მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის საქართველოში ჩამოტანის ისტორია, რა თქმა უნდა, ზოგად ასპექტში, დეტალების გარეშე, ისტორიული დროის მითითების გარეშე. არცაა ამის საჭიროება, რადგან ფაქტს თავისთავად ღირებულებითი მნიშვნელობა ენიჭება. ცხადია, საგალობლები სიმბოლოებითა და ალეგორიითაა გაჭერებული. სიმბოლოს მიღმა უზარმაზარი სამყარო იმალება. რომლის განჭვრეტა არ ძალუძს ურწმუნო და უწვრთნელ გონებას. ალეგორია კი თხზულებაში გამოხატული აზრის სხვაგვარი ინტერპრეტაციის საფუძველს ქმნის. ამიტომაც სიმბოლური და ალეგორიული მეთოდი ყველაზე სწორი გზა ღმერთის შესამეცნებლად და წარმოსადგენად. ღმერთის ხილვა ხომ მხოლოდ სიმბოლოებითაა შესაძლებელი, ძველი აღთქმის მიხედვით. ქრისტეს, ძე ღმერთის, მაცხოვრის განკაცებამ კი ადამიანებს საშუალება მისცა ღვთის ხილვისა. ადამიანის განახლებული ბუნება ღმრთისმხილველია. არსენ ბულჰაისიმისძის საგალობელში საღმრთო ზილვის შესახებ ნათქვამია: „ახალო ბუნებაო, ღმრთისმხილველო, იხარებდი, აჰა მეუფე შენი, რომელიცა კიცუსა ზედა წმიდად ქალაქად მკდომარე იხილეს ერმან და აღიდეს. აჰა აწ კუალად უცვალეებლად მითვე ხატითა დღეს შემო-

ვალს შენდა მშუდი, მოწყალე ედესიით ანტონისაგან. ნუ-ჰურიებრ ჰგმობ სიმდაბლესა, არამედ ყრმათა თანა ღმრთივგონიერთა ოსანნასა ლალადებდი, სამოსელთა წილ მიმფენი მართლალსარებასა“ (284r).

გამოსლვათა წიგნში მოთხრობილია იმის შესახებ, როგორ სთხოვა მოსე წინასწარმეტყველმა ღმერთს, რომ სჩვენებოდა, მაგრამ ღმერთმა უარი უთხრა შემდეგი მოტივით: „ვერ. დაღვიძ პირისა ჩემისა ხილვად, რამეთუ არა არს კაცი, რომელმანცა იხილა პირი ჩემი და ცხოვნდა“ (გამოსლ. 33.20). ამიტომ ხდება ღვთის ხილვა ძველ აღთქმაში სიმბოლოებით. მაცხოვრის მოვლინებით განცხადდა ძველი აღთქმის საიდუმლო. ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის მოძღვრების მიხედვით, ადამიანებს არ სწამთ საღმრთო საიდუმლოს არსებობა, რადგან მათი გრძნობათა ორგანოები მას ვერ აღიქვამენ. ამიტომ აუცილებელია მათგან განძარცვა, რათა ამგვარი ხილვით, საღმრთო, შინაგანი ხილვით ვემსახუროთ ცხოვრების წყაროს — ღმერთს, რომელიც ჩვენშია და ჩვენგან აღმოედინება. არეოპაგიტრით, ღმერთის სიმბოლური ქვრეტა, მისი სიმბოლური გამოხატვა შეიძლება „ნერგთა და ქვათა თითო — ფერობით“. სიმბოლოში ნიშანი დამოუკიდებელი ღირებულებისაა. მაგრამ ჰიმნოგრაფიაში ამგვარი რამ თითქმის არ გვხვდება, ამის საშუალებას მისი ჟანრული სპეციფიკა არ იძლევა. ჰიმნოგრაფიის ჟანრული თავისებურებიდან გამომდინარე, აქ ყოველი სიტყვა, ყოველი ფრაზა, ყოველი აზრი სიმბოლურადაა გამოთქმული, რომლის გააზრება, წარმოდგენა ღვთაებრივი მადლითა და ნათლითაა შესაძლებელი. ამიტომ შესთხოვს არსენ ბულმაისიმისძე ღმერთს შინაგანი სახედველის ნათლით გაბრწყინებას, როგორც შესთხოვა დავით აღმაშენებელმა „გალობანი სინანულისანში“. დავით აღმაშენებელი: „მარტო, სრულო, სამ-მზეო, ერთ ცისკროვნებო, განმინათლე მხედველობითი სულისაჲ, რამთა გიხილო ნათელი ნათლითა უფლისაჲთა, სულითა ღმრთისაჲთა ძე გამოგებრწყინვო მაშინ დაუსრულებელთა საუკუნეთა“. არსენ ბულმაისიმისძე: „მომეც მე მადლი, ღმერთ — მთავრობითო დამბადებელო ყოველთა არსთაო, და განმინათლე მიმხედველობითი, რამთა ნათლითა შენ ნათელი გიხილო საცნაურდ მგალობელმან შენდა, დიდებულ ხარ დიდებით, ღმერთო ჩემო ცხოველო“ (285r). ორივე ჰიმნოგრაფი გამოხატავს იშვიათ სწრაფვას ნათლისაკენ, შინაგანი განწყობისაკენ, ღმერთისაკენ, რომლის სიმბოლოა ნათელი¹².

ღვთისმეტყველთა მიხედვით, ღმერთი მიუღწეველი და მიუწვდომელია თავისი არსისა და ადამიანის ცნობიერების დასაზღვრულობის გამო. მისი შემეცნება შესაძლებელია (პირობითად) თავისი შემოქმედებით, იმ რეალური, ზილული სამყაროთი, რაც მან შექმნა და რაც გრძნობათა ორგანოების მეშვეობით აღიქმება. აქედან გამომდინარეობს სიმბოლოებით მეთყველება, რადგან სწორედ ისაა შუალედი უხილავის შესაცნობად. ხილულით შეიმეცნება უხილავი. ამიტომ სიმბოლოს ჰიმნოგრაფიაში უდიდესი ფუნქცია ეკისრება. სიმბოლოთა შორის გამოირჩევა ნათელი, რომელიც სხვადასხვაგვარი ფუნქციით დატვირთული გვევლინება. უპირველესად იგი ღმერთის სახელია, რაზეც ზემოთაც გვქონდა საუბარი. ცხადია არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლებშიც იგი ამ ფუნქციის მატარებელია. ნათელი არის როგორც ერთარსება სამების, ისე ძე ღმერთის, იესო ქრისტეს სიმბოლური სახელი: „ნათელი ნათლისაგან მოვლინებული სიტყუჲ განკაცებული მხოლოდშობილი დღეს შემოვალს ღვთის ზტითა თვისითა ჩუენდა“ (279v); „ნათელი ნათლისაგან“ გულისხმობს ერთარსებასაც და ძე ღმერთსაც. ძე ღმერთის, ქრისტეს ნათლად მიჩნევა ბუნებითი ნათლის გამოვლინებადაა აღქმული: „რომელი თაბორს ეჩუჴნა ბუნებითითა

12 ნ. სულავა, ნათლის ტროპიკა ქართულ ჰიმნოგრაფიაში, „ლიტერატურული ძიებანი“, აღ. ბარამიძის დაბადების 80 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული, თბილისი, 1983.

შით ნათლითა მოწაფეთა“ (291v); ჰიმნოგრაფი მიმართავს ქრისტეს, ნათელს სოფლისას, გაუნათლოს გონებანი და განწმიდოს ცოდვათაგან: „განგუნათლენ გონებანი, ნათელო სოფლისაო, აღგვკოცენ ცოდვანი, აღუკოცველო ხატო ყოველთა მკსნელისა ქრისტეს ღმრთისაო“ (293r). არსენ ბულმაისიმისძის თვალსაზრისით, ეს ზოგადად ქრისტიანული მსოფლმხედველობაა, არამართლმადიდებელნი უნათლონი არიან, მათ „გარდაედევინ თუალთა ბნელი უნათლოა“. ყოველივე ამის საფუძველი კი, რასაკვირველია, იოანე ღვთისმეტყველის სიტყვებია: „იყო ნათელი ჭეშმარიტი, რომელი განანათლებს ყოველსა კაცსა, მომავალსა სოფლად“ (1,9); „მე ვარ ნათელი სოფლისაჲ, რომელი შემომიდგეს მე, არა ვიდოდის ბნელსა, არამედ აქუნდეს ნათელი ცხოვრებისაჲ“ (8,12); „მე ნათელი სოფლად მოვივლინე...“ (12,46). ქრისტეა სოფლის ნათელი. რომელსაც უნდა მიესწრაფვოდეს ყოველი ადამიანი, რათა ნათლით ვაბრწყინებული. სულიერად განწმენდილი წარსდგეს მის წინაშე, იხილოს ნათელი ნათლისა, მზე სიმაართლისა. ხელთუქმნელი ხატის საქართველოში შემოსვლა ნათლის დამკვიდრებადაა აღქმული არსენის საგალობელში: „განათლდი დღეს, განათლდი, მ ისრაჴლო ახალო, გახარებთ, ღმრთისმხილველო, შენ ზედა გამობრწყინდა დიდებაჲ ღმრთისაჲ“ (279v). ნათლის სიმბოლიკასთანაა დაკავშირებული მზე, ვითარცა ხატი ღვთისა. ნათლის წვდომა, მზესთან მიახლება განღმრთობის ნიშანია, რომლის შესაძლებლობა კაცობრიობას ძე ღმერთის მოვლინებით მიეცა, რისთვისაც მან „თბე ჩუენი ჩუენგან მიილო“, ქალწული ღვთისმშობლის წიაღში მიილო მონისა ხატი, რათა დაძველებული ბუნება ადამიანისა განეახლებინა, განეძარცვა ტყავის სამოსლისაგან და შეემოსა „სამოსლითა ნათლითა“.

არსენ ბულმაისიმისძემ მარტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელ ხატს ორი ჰიმნოგრაფიული კანონი უძღვნა. ორივე კლასიკური სტილითაა შესრულებული და, ამავე დროს, ისინი ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული თხზულებებია სტრუქტურული თვალსაზრისით. რასაკვირველია, მნიშვნელობა აქვს ამასაც, რომელი კანონი რომელ ხმაზე შესასრულებელი საგალობელია, რადგან ცნობილია, რომ ხმა, რომელზეც სრულდება საგალობელი, მსმენელისა თუ მკითხველის გულსა და ყურადღებას მიმართავს გარკვეული ლოცვითი განწყობისაკენ. კანონთა სიღრმის აზრობრივ-თემატური აღქმისათვის საჭიროა გათვალისწინება ბიბლიურ გალობებთან არსენის საგალობლების მიმართებისა, რითაც შესაძლებელი ხდება აზრისა და განცდის განვითარების დინამიურობის გამოვლენა პირველიდან მეცხრე გალობამდე. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჰიმნოგრაფია სტატიკურია, რითაც იგი ძალიან ჰგავს ფრესკულ ხელოვნებას. იგი სტატიკურია, რადგან საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში, ძირითადად ბიბლიაში, შემუშავებული სახე-ხატები ჰიმნოგრაფიაში მზამზარეული ფორმით შემოდის, მათი განვითარება არ ხდება. ვითარდება მხოლოდ განწყობილება, ემოცია, რიტმი, აზრი. ჰიმნოგრაფიული კანონის ზოგად განწყობას, მის არქიტექტონიკას, სტრუქტურას თანმიმდევრულად წარმოაჩენს აზრისა და განცდის თანდათანობითი აღმავლობა. პირველი გალობიდან იწყება როგორც თემატური. ისე აზრობრივ-ემოციური განვითარება ჰიმნოგრაფის ძირითადი სათქმელისა და მთავრდება მეცხრე გალობაში. ყოველ გალობას კი, როგორც შენიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, აქვს თავისი ძლისპირი, რომლებიც აჩვენებენ ტონალობას, განწყობას, რასაკვირველია, თემას. ძლისპირის მიხედვით განისაზღვრება თითოეული გალობის მთავარი აზრი და მელოსი. ერთიანობაში კი იქმნება საგალობელი, მუსიკალური ბგერისა და სიტყვის, აზრის სინთეზი, რომელიც ჰიმნოგრაფის მიზანსწრაფვას, აზრს,

ფიქრს, განწყობას, განცდას წარმოაჩენს მასში აღძრულ ძირითად პრობლე-
შებზე.

არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლებში კომპოზიციური, სტრუქტურული, აზრობრივ-თემატური სიახლე არ იყო მოსალოდნელი და არც არის- რადგან იგი ემყარება, ერთი მხრივ, ფორმის თვალსაზრისით ბიბლიურ გალობებს, მეორე მხრივ, აზრობრივი და მსოფლმხედველობრივი თვალსაზრისით, საღვ-
თისმეტყველო ლიტერატურას.

არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლები შექმნილია ჰიმნოგრაფიული პოე-
ზიის ტრადიციული გამომსახველობითი საშუალებებით, ოღონდ ავტორი კანონიკური აზროვნების ფარგლებში თხზავს მხატვრული და სტილისტიკური თვალსაზრისით გამორჩეულ მუსიკალურ-ლიტერატურულ ნაწარმოებებს. ბიბ-
ლიურ და საღვთისმეტყველო ლიტერატურაზე დამყარებული მხატვრული სა-
ხეები, სიმბოლოები, პოეტური ხატები ავტორის ამაღლებულ განწყობილებას
ეხამებიან და სიახლის ნიშნით აღბეჭდილნი სულიერად ზრდიან, ზნეობრივი
იწმინდისაკენ წარმართავენ მსმენელ-მკითხველის გულსა და გონებას. არსენის
საგალობლებში გამოყენებული მხატვრული აქსესუარი ემსახურება ძირითადი
სათქმელის გამოხატვას: მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის დიდების წარმო-
ჩენას.

არსენ ბულმაისიმისძე თავის საგალობლებში, არა მხოლოდ ხელთუქმნე-
ლი ხატის თემაზე შექმნილ თხზულებებში, არამედ წმიდა ნინოსა და შიო
მღვიმელისადმი მიძღვნილ საგალობლებშიც, ხშირად მიმართავს ანაფორის
მხატვრულ-სტილისტიკური ხერხის სხვადასხვა სახეობებს: ბგერითს, ლექსი-
კურსს, სინტაქსურს: მეტწილად გვხვდება ლექსიკური ანაფორის პოეტიკური
ხერხი, როდესაც ჰიმნოგრაფს სურს რომელიმე სიტყვის გამეორებით მასზე
ყურადღების კონცენტრაცია. ანაფორული კომპოზიცია არსენის ყველა საგა-
ლობლის ორგანული და ძირითადი გამომსახველობითი საშუალებაა. ამგვარ
პოეტიკურ-მხატვრულ ხერხს ნაწილთა პარალელიზმი განაპირობებს. ხსენებუ-
ლი ხერხის, ანაფორული კომპოზიციის პრინციპებითაა აგებული და სინტაქ-
სური ანაფორის საუკეთესო ნიმუშად უნდა ჩაითვალოს ლიტურგიკულ-ჰიმ-
ნოგრაფიულ განგებაში კანონის შემდეგ მოთავსებული გალობა „აქებდითსა“,
რომელიც ოთხი ტროპარისაგან შედგება და მთლიანად ფსალმუნურ მოტივებ-
ზეა აგებული. ოთხივე ტროპარის საყრდენია 64-ე ფსალმუნის მეორე მუხ-
ლის საწყისი სიტყვები: „შენ გშუშნის გალობაჲ“, „ომლითაც მიმართავს
ღმერთს, ერთარსება სამებას, ყოველთა შემოქმედს, რომელიც თაბორის მთა-
ზე განცხადდა, რომლის ხატი უხრწნელი მიემადლა მის მორწმუნე ერს. მთელი
გალობა ამაღლებული სტილითაა შეთხზული (მოვიყვანთ ტროპართა მხოლოდ
დასაწყისებს):

„შენ გშუშნის გალობაჲ, ღმერთო წმიდათაგან შენთა სამყაროსა თვთმპყრობელო...“

შენ გშუშნის გალობაჲ, ნესტვსა კმებითა და ფსალმუნთა ებნითა...“

შენ გშუშნის გალობაჲ, ღმერთო, მწყობრთაგან ბობლხათა ორღანოთა ძნობითა...“

შენ გშუშნის გალობაჲ, ღმერთო, წინწილაებთაგან სულისათა მორთულთა...“

არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლები გამოირჩევიან რიტმული თვალსა-
ზრისით. ამ მხრივ ყურადღებას იმსახურებს პირველივე ტროპარი: „მამულსა
არსებასა, განუცდელსა ხატებასა, ძალსა მიუთხრობელსა...“ ასე იწყება მარ-
ტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილ საგალობელთა ციკ-
ლი. ამგვარი დასაწყისი მთელ საგალობელს აძლევს რიტმულობის მაგალითს,
ტონს და ამგვარადვე, შინაგანი რიტმით გამდიდრებული, გრძელდება მთელი
თხზულება. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ტროპარში საყრდენი
სიტყვის მოძებნას, რომელიც რამდენჯერმე მეორდება და არა მხოლოდ მო-

ცემულ ერთ რომელიმე ტროპარს, არამედ მთელ საგალობელს განუმეორებელს ხდის. მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის საქართველოში შემობრძანება განსაკუთრებული შემთხვევაა ერისათვის, მისი შემოსვლით უნდა იხაროს და განათლდეს ერი, რასაც ზეაწეული ინტონაციით გადმოგვცემს ჰიმნოგრაფი: „იხარებდ დღეს, იხარებდ, ქართველთა სამეუფოო, ერო მორწმუნეთაო“ (278v); „განათლდი დღეს, განათლდი, მ ისრაჲლო ახალო. გახარებთ, ღმრთისა მხილველო“ (279v). ამ ტროპარებში უდიდესი მხატვრული ფუნქცია ეკისრება იტყუებს „იხარებდ“ და „განათლდი“, რომლებშიც ხარებისა და ნათლისღების სემანტიკური და რელიგიური მნიშვნელობაცაა გათვალისწინებული.

არსენის საგალობლებში ანაფორის მხატვრული ხერხი ყველა ტროპარს კომპოზიციურად კრავს და იგი ერთიან სრულყოფილ პოეტურ ნაწარმოებად გვევლინება. ყველა ტროპარი ერთსა და იმავე აზრს გამოხატავს, ემოციის აღძვრაც მკითხველსა თუ მსმენელში ძირითადად განმეორებაზეა დამყარებული. თავის მხრივ, განმეორება გრადაციის ეფექტს ქმნის და ნათელი ხდება ტროპარის ექსპრესიულობაც.

არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლებში გამოიყოფიან ტროპარები, რომელთა ძირითადი საყრდენი სიტყვაა „დღეს“, რომელსაც კონკრეტული დროის ფუნქცია გამოცლილი აქვს და ზოგადად აჩვენებს მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის საქართველოში დამკვიდრების დღესასწაულის მნიშვნელობას:

„დღეს სიხარულითა აღვივსნეთ,

დღეს წყალობაჲ ღვთისაჲ მოგუწნიკა,

დღეს ცხორებისა წინდი მოგუწყა,

დღეს სულნელ იქმნა ეკლესიაჲ და ზეზი და ფარფირი შეიმოსა და მეუფებრივი პატივი მიიღო“ (279r).

ტროპარი ლექსიკური ანაფორის საუკეთესო ნიმუშია.

„დღეს არე სულნელებისაჲ

დღეს ნავი ცხორებისაჲ მოეფინა ქართველთა ერსა ზედა...“ (279v).

... დღეს წყალობაჲ ღმრთისაჲ გარდაეფინა ჩუენ ზედა მდიდრად,

დღეს ეკლესიაჲ შეიმკვების ბრწყინვალედ და მღდელთმოდღუარნი მადლსა შეიზოსენ, დღეს მეფენი ზეგარდამო ძალსა მოიღებენ და მთუარნი ღმრთისა ზიერ განდიდნებიან, დღეს ყოველი დაბადებული განსცხრების შემოსლვასა ქრისტეს ხატისასა ჩუენდა“

(279 v).

„დღეს ყოველი მკვდროვანი ერთა თანა ცისათა თანადღევს მგალობლობს,

დღეს პირმეტყუელთა თანა ყოველნი იძრვისნი სიხარულით ძნობენ“ (292v).

ასევე, თეოლოგიური და მხატვრული ფუნქცია ეკისრება ნაცვალსახელს „რომელი“, რომელიც საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში ღმერთის სინონი-შია და, ცხადია, აქაც ღმერთს აღნიშნავს არსენ ბულმაისიმისძის მცირე ფორმის საგალობელი „წარდგომაჲს“ ორივე ტროპარი „რომელით“ იწყება:

„რომელი იგი უხილავ არს ძალთაგან ზეცისათა...

რომელი ეჩუენე პირველ მთასა ზედა მოწაფეთა შენთა“... (280v).

ამ თვალსაზრისით ძალზე საინტერესოა „თვთძლისპირნის“ მეორე გალობა „აკურთხევდითსა“. რომლის შვიდი ტროპარი იწყება ამ ნაცვალსახელით და თანმიმდევრულად აჩვენებს ძე ღმერთის, ქრისტეს, მაცხოვრის მიწიერი, ადამიანის ბუნებით ცხოვრების მთავარ მომენტებს, ხოლო სიტყვის „რომელი“ გამოყენება მთელ გალობას რიტმულად გამოარჩევს:

„რომელი-იგი ქალწულმან მკლავითა იტვრთა ქრისტე, მისგან შობილი ძე ღმრთისაჲ...

რომელი-იგი სუმონ მკლავითა იტვრთა ტაძრად მოყვანებულნი...“

რომელი იორდანეს⁶ იოვანეს კელთაგან თავ-დადებულ იქმნა და მამა ზეცით წამებდა
ძედ საყუარელად...

რომელი თაბორს ეჩუშნა ბუნებითითა მით ნათლითა მოწაფეთა...

რომელი ჯუარსა აშაღლდა ნეფსით განზრახვითა, ღმერთი და კაცი...

რომელმანცა ჯერ-იჩინა საფლავსა დადებამ ჩემთვის ცოდვითა მკვდრისა“...

(291v – 292r).

ერთ-ერთი მცირე ფორმის საგალობელი, ძლისპირით „ჭ სასწაული“, გამოირჩევა საინტერესო მიმართვებით, რომლებითაც ჩანს თანდათანობითი აზრობრივი გადასვლები: ქრისტე — ხელთუქმნელი ხატი — ანტონ მარტომყოფელი. ამავე დროს იგი ბგერითი ანაფორის საუკეთესო ნიმუშიცაა:

„ჭ სიმდაბლესა შენსა, ქრისტე...“

ჭ ხატო ყოვლად საშინელო...

ჭ მამაო დიდო ანტონი...“ (280r).

ტროპარტა დასაწყისი სიტყვებითვეა მონიშნული ის მიზეზი, რის გამოც შეიქმნა საგალობლები — ქრისტეს განკაცება კაცობრიობის ხულის სახსნელად სიყვარულითა და სათნოებით, ქრისტეს ხატის შექმნის ისტორია და კეცზე დატვიფრული მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის ანტონ მარტომყოფელის მიერ საქართველოში მოტანა.

შთამბეჭდავია მაცხოვრის ხელთუქმნელი სასწაულთმოქმედი ხატისადმი მიმართვები:

„ჭ დიდო სალხინებელო,

ჭ შესავედრებელო, მაღალო და მტკიცეო,

ჭ გამოუთქუმელისა ქრისტეს ღმრთისა ნიშო“ (293r).

აქაც ბგერითი ანაფორის მხატვრული ხერხითაა გამოხატული ავტორის დამოკიდებულება, სასოებითი მზერა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი.

ზოგჯერ საგალობელში ღმერთისადმი მიმართვისას თავმოყრილია აპოფატური სახელები, ატრიბუტები ღვთისა: „შეუძრველო ძალო, უქცეველო საზღვარო, უთქუმელო სიმტკიცეო“ (292r).

არსენ ბულმაისიმიძის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილი საგალობლები იშვიათი ევფონიური სინატიფით გამოირჩევიან. განსაკუთრებით აღსანიშნავია სიტყვათა და ბგერათა ალიტერაციები, რომელთაგან ნათლის სიმბოლურ მნიშვნელობასა და სიტყვიერ-ბგერობრივ ალიტერაციას გამოვყოფთ: „ნათელთა ნათელსა ნათელთ მფლობელსა ცხოველთა და ცხოველსა ცხოველთმოქმედსა ღმერთ-მთავრობითსა სიმტკიცესა უგალობ...“ (287r); „ნათლითა მისითა ყოველნი განვნათლდით“ (292v); „განგვნათლენ გონებანი, ნათელო სოფლისაო“ (293r).

უჩვეულო ალიტერაციული მხატვრული ხერხითაა გამორჩეული ის ტროპარი „თუთძლისპირნისა“, რომელშიც საღმრთო ხილვისა და ნათლის მხატვრული ფუნქციებია არეკლილი: „მომეც მე მაღლი, ღმერთ-მთავრობითო დამბადებელო ყოველთა არსთაო, და განმინათლე მიმხედველობითი, რაჲთა ნათლითა შენ ნათელი გიხილო საცნაურად“ (285r). ზემოთ აღვნიშნეთ ტროპარის მსგავსება დავით აღმაშენებლის „გალობანი სინანულისანის“ ტროპართან. ორივეგან საყრდენი სიტყვებია „ნათელი“ და „ხილვა“, ხოლო „ნ“ და „თ“ ბგერების ალიტერაციით ადამიანის შინაგანი სამყაროს, ოთხი აუღიერების ნათლისაყენ, ვითარცა უზენაესი არსებისაყენ, სწრაფვას გამოხატული.

სიტყვათა ალიტერაციის ჩინებული ნიმუშებია: „დიდებულ ხარ დიდებით“ (285v); „იხარებდინ აგებული, რამეთუ ამგებელმან შენმან... არა უღირს იჩინა მონისა ხატისა მიღებად“ (292v); „ახალსა ძღუშნისა ახალი ერი არსთა არს-ქმნისა მიზეზო სიტყუაო“ (285v); „უხრწნელად, განვხრწენ“ (285v);

„კაც იქმნა ღმერთი არამ საუცრად და ღმერთ ყო სხეული არამ ლიტონად“ (285v); „აღგვკოცენ ცოდვანი, აღუკოცველო ხატო ყოველთა მესნელისა ქრისტეს ღმრთისაო“ (293r); ამ უკანასკნელში იშვიათ თანხმოვანთა — „კ“ და „ლ“ — ალიტერაციასთანაც გვაქვს საქმე. ასეთივეა: „ვმაჲ ფერკთა შენ-თაჲ ესმა რაჲ ადამს, მოესწავა, მესნელო“ (286r), აქ აქცენტირებულია „კ“ და „მ“. „ლ“-ს საყრდენ ბგერად გამოყენებამ განსაკუთრებული თეოლოგიური და მხატვრული ფუნქცია დააყისრა ტროპარებს: „პატივი ხატისაჲ პირმშოდ ხატად-მი აღვალს, მოძღურებისაებრ ღმრთივ-განბრძნობილისა“ (287r); „აღღ-გა ღმრთეებრ ღმრთივ-შუენიერად და თანა აღმიყვანა“ (292r). პირველში მხოლოდ „ლ“-ს ალიტერაცია არ არის, აქ აქცენტი გაკეთებულია სხვა ბგე-რებზეც.

„თუთღლისპირნის“ „ლაღადყავსაში“ სამებისადმი მიძღვნილი ტროპარი ღმერთს წარმოაჩენს როგორც ერთარსება სამებას და ამას მხატვრული ხერ-ხის გამოყენებითაც აღწევს, როდესაც ყურადღება გადააქვს ერთზე. როგორც ყოველივეს დასაბამზე: „ერთსა ბუნებითა, ერთ ღმრთეებად ვჰმონებთ, ერთ უფლად, ერთ ძალად“ (293r).

ერთარსება სამების ზემხილვარე ბუნებაჲ გამოხატული „ზეშთა-ზესთა“ სიტყვების თამაშით იშვიათი ბგერწერით გამორჩეულ სამებისადმი მიძღვნილ ტროპარში: „ზეშთა მთავარსა სამებასა, ზესთ სახიერსა, ზეშთა გამოუთქუმელ-სა, ზესთ ძალსა, ზეშთ კელმწიფესა, ზესთ დასაბამსა, ზეშთ არსსა და ზეშთა აღმატებულსა, ზეშთა ცნობისა სამგუამოვნებით და ერთბუნებად ღმრთის-ვმეტყუტლებდეთ“ (288r). ასევეა ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი ტროპარიც ასეთივე იშვიათი ბგერწერით გაჯერებული: „ზეშთ წმიდასა, ზეშთ უხრწნელ-სა, ზეშთ აღმატებულსა მიწისაგანთა, ზეშთ პატიოსანსა სძალსა, ზეშთ გა-მოთქუმისა ზეციერისა ღმრთისა დამტევნელსა ზეცისა ძალთა თანა გალობითა ვაქებდეთ: გიხაროდენ, მარიამ“ (288r). მარიამ ღვთისმშობლის ღმერთისაგან გამორჩეულობა „ზეშთა“ სიტყვითაა სიმბოლიზებული.

საგალობლებში სიტყვათქმნადობის იშვიათ ფორმებთანაც გვაქვს საქმე. მაგ., „ემაცხოვრებოდა რაჲ ავგაროზს“ (287r); „ხოლო ღმრთეებაჲ საკვრვე-ლებდა“ (288r).

ამრიგად, არსენ ბულმაისიმისძის მარტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისადმი მიძღვნილი საგალობლები, ორი ჰიმნოგრაფიული კანონი და რამ-დენიმე მცირე ფორმის საგალობელი, დატვირთულია ღრმა თეოლოგიური აზ-რით, რომელიც, ცხადია, დოგმატურ-კანონიკურ ფარგლებს არ სცილდება. ისინი უადრესად მნიშვნელოვანი მხატვრული ნაწარმოებებია, რომლებშიც ჰიმნოგრაფიისათვის დამახასიათებელი გამომსახველობითი საშუალებებითა და ხერხებითაა გამოხატული ძირითადი აზრი — ქება მარტყოფის მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატისა. საგალობლები საინტერესოა ხელოვნებათმცოდნეობი-თი თვალსაზრისით მასში გამოყენებული ტერმინის „ფერთმოქმედების“ გამო. არსენ ბულმაისიმისძის საგალობლებს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებათ რო-გორც ისტორიული, ასევე ლიტერატურულ-მხატვრული და ხელოვნებათმცოდ-ნეობითი თვალსაზრისით.

Н. В. СУЛАВА

О ГИМНОГРАФИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АРСЕНА
БУЛМАИСИМИСДЗЕ

Резюме

В грузинской научной литературе широко известно имя Арсена Булмаисимисдзе, выдающегося государственного деятеля I половины XIII века, католикоса Грузии и одного из лучших грузинских гимнографов. Он является блестящим писателем-гимнографом, мыслителем и богословом, которому принадлежат многочисленные значительные песнопения. К сожалению, его гимнографические произведения монографически не изучены и пока еще не опубликованы.

Используя художественные аксессуары гимнографической традиции, Арсен Булмаисимисдзе создал оригинальные песнопения, посвященные Марткопской нерукотворной иконе Иисуса Христа Спасителя.

В данном исследовании изучаются вышеупомянутые гимнографические памятники как литературные произведения, которые являются плодом глубочайшего богословского мышления. В статье рассматриваются те божественные имена, которые стали художественными эпитетами, метафорами. Особое внимание уделяется структуре и композиции песнопений Арсена Булмаисимисдзе.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის რუსთველოლოგიის განყოფილება.

წარმოადგინა შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტმა.